

IZ POVIJESTI KAZNENOG PRAVA

Dr. sc. Ivana Jaramaz Reskušić*
Matko Pavičić, mag. iur.¹

INIURIA U RIMSKOM PRAVU

Analizom relevantnih vrela u radu se nastoji rasvijetliti razvoj poimanja i pravne zaštite injurije tijekom rimske pravne povijesti. U prvom dijelu rada ustvrđuje se da je iniuria u Zakoniku XII ploča imala dvojako značenje: atehničko značenje nepravde odnosno protupravnosti, ali i pravnotehničko značenje privatnog delikta lake tjelesne ozljede slobodnog čovjeka utuživog s legis actio per iudicis arbitrive postulationem. U drugom dijelu rada prikazuje se dugotrajan i složen proces u kojemu pretori svojim ediktima, počevši od tzv. edictum generale i njime proklamirane actio iniuriarum aestimatoria, delikt iniuria i ograničavaju na hotimičan čin i proširuju na netjelesne povrede, naglašavajući pritom specifičan sadržaj i dalekosežnu ulogu Sulinog zakona de iniuriis. U trećem dijelu rada obrađuje se klasična kazuistika koja pokazuje kako su učeni pravници s jedne strane injurijom kao privatnim deliktom obuhvatili, počevši od Labeovog izjednačavanja iniuria s contumelia, ne samo decemvirska i ediktalna činjenična stanja nego i druge međusobno vrlo različite povrede osobnosti utužive postojećom tužbom, a s druge strane posvjedočili novu društvenu pojavu - od razdoblja Severa iniuria atrox biva podvrgnuta represiji extra ordinem i time podignuta na rang javnog kaznenog djela. U četvrtom dijelu rada autori objašnjavaju kako je postdioklecijanska sudbena praksa, unatoč nezainteresiranosti carskog zakonodavstva, ali i justinijanskoj mogućnosti vel criminaliter agere vel civiliter, dokinula privatnopravnu actio iniuriarum aestimatoria te javnopravnu kaznenu represiju učinila prevladavajućim načinom pravne zaštite povodom injurije.

Ključne riječi: iniuria, Zakonik XII ploča, pretor, actio iniuriarum aestimatoria, lex Cornelia de iniuriis, klasični pravници, cognitio extra ordinem, crimen, Paulove Sententiae, Justinijan

* Dr. sc. Ivana Jaramaz Reskušić, profesorica Pravnog fakulteta u Zagrebu

¹ Ovaj znanstveni članak proširen je diplomski rad M. Pavičića izrađen pod mentorstvom prof. dr. sc. I. Jaramaz Reskušić te ocijenjen i obranjen odličnom ocjenom.

I.

Svrha je ovog rada prikazati razvoj sadržaja pojma *iniuria* i oblika pravne zaštite te na taj način pokušati odrediti pravnu prirodu tog instituta u rimskom pravu. Naime, *iniuria* je složen i u romanističkoj znanosti još uvijek intrigantan pravni institut, koji se tijekom evolucije rimskog prava izgrađivao postupno od drevnog razdoblja decemvirske kodifikacije, preko prijelaznog, ali nadasve inovativnog razdoblja pretorskog ediciranja te klasičnog razdoblja bogatog pravničkog stvaralaštva, do postklasičnog razdoblja odnosno sporadične carske regulacije.²

II.

Iz sačuvanih vrela o najstarijem rimskom pravu (*ius civile*) sadržanom u Zakoniku XII ploča (*Lex duodecim tabularum*, 451.-449. g.pr.n.e.) - kao prvom pokušaju kodificiranja onovremenog običajnog prava, koji je Livije smatrao *fons omnis publici privatique est iuris*³ - proizlazi da je *iniuria* postojala, s jedne strane u širem, atehničkom, apstraktnom značenju nepravde, nezakonitosti, protupravnosti odnosno svega što je *contra ius*, a s druge strane u užem, tehničkom, konkretnom značenju lake tjelesne ozljede slobodnog Rimljanina.

U širem značenju, *iniuria* bi se - prema Ulpijanovim riječima *Iniuria ex eo dicta est, quod non iure fit: omne enim, quod non iure fit iniuria fieri dicitur. Hoc generaliter*⁴ - odnosila na bilo kakav akt učinjen *contra ius* te obilježen elementom *vis*, točnije na privatnu radnju protupravnog i nasilnog zahvata prema nekoj osobi ili stvari. U takvom značenju *iniuria* bi predstavljala konstitutivni element svakog delikta, točnije onu kvalitetu koja objektivno štetne radnje, osim onih na koje je štetnik - sukladno pravilu *Neminem laedit, qui iure suo utitur*⁵ - pravno ovlašten (npr. u obiteljskim ili u susjedovnim odnosima), usmjerene protiv različitih dobara oblikuje i kvalificira kao delikt.⁶

² Glede općih obilježja rimskog prava u pojedinom (civilnom /754.-200. g.pr.n.e./, honorarnom /200.-27. g.pr.n.e./, klasičnom /27. g.pr.n.e.-235. g./ i postklasičnom /235.-565. g./) razdoblju pravne povijesti, v. M. Horvat, *Rimska pravna povijest*, Zagreb, 1943., str. 20-1, 76-88, 102-15, 128-56, 166-96; F. Schulz, *History of Roman Legal Science*, Oxford, 1946., str. 5-332.

³ Liv. *Ab. ur. con.* 34,7.

⁴ D. 47,10,1pr.; Just. *Inst.* 4,4pr.

⁵ Slično, v. Paul. *lib. 65 ad ed.* u D. 50,17,155,1.

⁶ Tako, T. Mommsen, *Römisches Strafrecht*, Graz, 1955. (repr. I. izd. iz 1898.), str. 784, 825; G. Pugliese, *Studi sull' "iniuria"*, Milano, 1941., str. 14-18, I. Puhan, *Injuria Zakona XII tablica*, Godišnik na Pravno-ekonomskiot fakultet vo Skopje, 2/1955., str. 467-83; D. V. Simon, *Begriff und Tatbestand der "Iniuria" im altrömischen Recht*, ZSS, 82/1965., str. 143-62; A. Manfredini, *Contributi allo studio dell' "iniuria" in età repubblicana*, Milano, 1977., str.

Slijedom takvog poimanja decemvirske *iniuria*, u dijelu romanističke znanosti smatra se da su tek donošenjem *lex Aquilia de damno iniuria dato* (287. ili 286. g.pr.n.e.)⁷ stvorene pretpostavke da se iz tog jedinstvenog, atehničkog pojma izdvoje dva samostalna privatnopravna delikta - *damnum iniuria datum* koja bi supsumirala protupravne povrede ili uništenja robova i ostalih stvari (*quae animam habent vel anima carent*) pod vlašću kućnog starješine (*patris familias*), i *iniuria* koja bi obuhvaćala protupravne ozljede tijela i dostojanstva slobodnog Rimljanina.⁸

Što se tiče užeg značenja pojma *iniuria*, klasičnopravna i druga vrela - ponajprije Gaj⁹ i Paul¹⁰, ali ne manje značajno i svjedočanstvo antikvara Aula Geliya o bahatom ponašanju mladića *Luciusa Veratiusa*¹¹ - potvrđuju da decemvirska tvrdnja *Si iniuriam alteri faxit viginti quinque poenae sunt*¹² označava delikt lake tjelesne ozljede slobodnog rimskog građanina, gonjiv u legiskacijskom sudskom postupku te kažnjiv fiksnom novčanom kaznom od 25 asa.¹³ Općeprihvaćeno je mišljenje da se radilo o tjelesnoj ozljedi - počinjenoj rukom, štapom ili bičem - u dijapazonu od obične pljuske do bilo koje druge ozljede koja, međutim, ne bi prouzročila funkcionalno oštećenje tjelesnog integriteta rimskog građanina.¹⁴ Što se tiče vrste legisakcije primjenjive u slučaju

15-116; E. Polay, *Iniuria Types in Roman Law*, Budapest, 1986., str. 3-77; A. D. Manfredini, *L'iniuria nelle XII tavole. Instabilis ex lege (Cornelia de iniuriis?)*, *Derecho romano de obligaciones*. Homenaje al profesor José Luis Murga Gener, Madrid, 1994., str. 808.

⁷ O tom zakonu v. Gaj, *Inst.* 3,210-9; D. 9,2; Just. *Inst.* 4,3; *Cod. Iust.* 3,35; usp. M. Horvat, *Rimsko pravo*, Zagreb, 2007., str. 283; D. Popović, *Sistem Akvilijevog zakona*, Anali Pravnog fakulteta u Beogradu, 1/1987., str. 63-8; glede recentne literature v. B. W. Frier, *A Casebook on the Roman Law of Delict*, Atlanta, 1989., str. 253-7.

⁸ Glede kritike takvog mišljenja, v. Simon, *Begriff*, str. 163; Polay, *Iniuria*, str. 7; A. Katančević, *Iniuria alteri facta pretklasičnog rimskog prava*, Anali Pravnog fakulteta u Beogradu, 1/2010., str. 290-1; usp. *infra*.

⁹ *Inst.* 3,220: *Iniuria ...committitur ... cum quis pugno puta aut fuste percussus vel etiam verberatus erit.* 3, 223: *Poenam autem iniuriarum ex lege XII tabularum propter membrum quidem ruptum talio erat; propter os vero fractum aut conlissum trecentorum assium poena erat, si libero os fractum esset; at si servo, CL; propter ceteras vero iniurias XXV assium poena erat constituta.* Slično odnosno skraćeno v. Just. *Inst.* 4,4,7.

¹⁰ *Coll.* 2,5,5 (Paul. *lib. sing. et tit. de iniuriis*): *Iniuriarum actio aut legitima est aut honoraria. Legitima ex lege duodecim tabularum: qui iniuriam alteri facit, quinque et viginti sestertiorum poenam subit. Quae lex generalis fuit; fuerunt et speciales, velut si os fregit libero, CCC, si servo CL poenam subit sestertiorum.* V. također Paul. *Sent.* 5,4,6.

¹¹ *Noct. Att.* 20,1,12-13; 20,1,31-32.

¹² Tab. VIII,4.

¹³ To je odgovaralo vrijednosti 8.175 grama bakra, tada cijenjenog metala, ili cijeni ¼ vola ili 2,5 ovce. Drugim riječima, iznosilo je 1/12 kazne Zakonikom propisane za *os fractum*, v. *infra*.

¹⁴ V. R. Wittman, *Die Körperverletzung an Freien im klassischen römischen Recht*, München, 1971., str. 3-37; J. Plescia, *The development of "iniuria"*, *Labeo*, 23/1977., str. 278; *contra*, v. Pugliese, *Studi*, str. 26-9; Simon, *Begriff*, str. 181-7; B. Albanese, *Una congettura sul significato di "iniuria" in XII tab.* 8,4, *IURA*, 31/1980., str. 21-36; Manfredini, *L'iniuria*, str. 799-817.

takve ozljede, u romanističkoj je znanosti vladajuće mišljenje da se nije primjenjivala *legis actio sacramento in personam*, inače uobičajena za obveze na plaćanje novčanih kazni iz delikata, nego *legis actio per iudicis arbitrive postulationem*. Razlog primjene te legisakcije nalazi se kako u višestrukoj proceduralnoj jednostavnosti koja je jamčila brzo okončanje trenutačnih i izbjegavanje budućih sukoba tako i u činjenici da se sa sigurnošću već primjenjivala u postupku povodom *membrum ruptum* kao proceduralni odraz decemvirske zamjene privatne osvete (odmazde/talion) s propisivanjem fiksnih novčanih kazni.¹⁵

U ovom kontekstu svakako valja podsjetiti da su prije spomenuti klasični pavnici smatrali da uz navedeni delikt injurije u Zakoniku XII ploča koegzistiraju još dva činjenična stanja tjelesnog ozljeđivanja: *membri ruptio*¹⁶ koji bi najvjerojatnije označavao isključivo tešku tjelesnu ozljedu koja uzrokuje trajno oštećenje vitalnog organa odnosno invalidnost¹⁷ te *osis fractio*¹⁸ u značenju ne samo loma kosti već i bilo koje druge izlječive tjelesne ozljede¹⁹. Premda u romanističkoj znanosti postoje autori koji, polazeći od atehničkog, generalnog poimanja *iniuria*, i navedena dva oblika tjelesnog ozljeđivanja tretiraju kao jedinstveni civilnopravni delikt injurije²⁰, mislimo da se ipak radilo o tri samostalna, premda - elementom tjelesnog ozljeđivanja te vjerojatnom utuživošću istovrsnom tužbom, točnije *legis actio per iudicis arbitrive postulationem* - međusobno povezana, deliktuozna stanja. To potvrđuje činjenica njihove različite kažnjivosti, ali i činjenica da zaštićeni krug osoba u sva tri slučaja nije bio isti. Tako je za *membrum ruptum* bila predviđena statusno nediferencirana sankcija

¹⁵ To mišljenje izvučeno je iz Gajevih riječi ...*Quod tu negas, te praetor iudicem /sive arbitrum/ postulo uti des.* (Inst. 4,17,a) te potkrijepljeno Gelijevim svjedočanstvom o nedvojbenoj primjeni legisakcije *per iudicis arbitrive postulationem* povodom *membrum ruptum* (Noct. Att. 20,1,37-8); detaljnije, v. Pugliese, *Studi*, str. 100-6; M. Kaser, *Das altrömische Ius. Studien zur Rechtsvorstellung und Rechtsgeschichte der Römer*, Göttingen, 1949., str. 250-2; isti, *Das römische Zivilprozessrecht*, München, 1966., str. 64, 78-60; usp. B. Eisner - M. Horvat, *Rimsko pravo*, Zagreb, 1948., str. 557-60.

¹⁶ Tab. VIII,2: *Si membrum rupsit, ni cum eo pacit, talio esto.* V. Gell. Noct. Att. 20,1,14-16.

¹⁷ Osim navedenog mišljenja, koje obrazlažu i zastupaju Kaser (*Das altrömische*, str. 209), Wittman (*Die Körperverletzung*, str. 3-8) i drugi autori koje oni podržavaju, u romanistici postoje još dva - međusobno dijametralno suprotna - mišljenja o sadržaju tjelesne ozljede obuhvaćene izrazom *membri ruptio*: s jedne strane, restriktivno mišljenje prema kojemu se radilo o odsijecanju jednog tjelesnog uda (P. Huvelin, *La notion de l'iniuria dan le très ancien droit romain*, Lyon-Paris, 1903., str. 9 i dalje; slično M. Horvat, *Rimsko pravo*, Zagreb, 2007., str. 384), a s druge strane, ekstenzivno mišljenje prema kojemu se radilo o bilo kakvoj tjelesnoj (čak i nenamjernoj) ozljedi povezanoj s povredom supstancije (Pugliese, *Studi*, str. 29-34; Simon, *Begriff*, str. 132-6, 163-9, 175-80; Manfredini, *Contributi*, str. 15-116).

¹⁸ Tab. VIII,3: *Manu fustive si os fregit libero, CCC, si servo, CL poenam subito.* V. također Gaj, *Inst.* 3,223; *Coll.* 2,5,5; Gell. Noct. Att. 20,1,31-2.

¹⁹ V. Wittman, *Die Körperverletzung*, str. 8-9; Plescia, *The development*, str. 277-8.

²⁰ V. *supra*, bilj. 5; v. također, Horvat, *Rimsko*, str. 384-5.

odnosno primjena talionskog načela sa zakonskom mogućnošću privatne nagodbe, pri čemu visinu novčanog iznosa u svrhu otkupnine zahtijeva povrijeđeni po slobodnoj rasudbi, dragovoljno se time odričući privatne osvete. Glede *os fractum* Zakonik predviđa fiksnu novčanu kaznu u iznosu od 300 asa za povredu naneseu slobodnom čovjeku, a 150 asa za povredu naneseu robu. Smatramo, međutim, da se bitna razlika između kazne taliona i spomenutih novčanih kazni, uključujući i onu Zakonikom predviđenu za *iniuria*, ne očituje toliko u kvantitativnoj koliko u kvalitativnoj odnosno evolucijskoj razlici među njima. Naime, dok propisivanje talionskog načela - kao već ograničenog odnosno kontroliranog načina izvršenja privatne osvete - predstavlja prijelazni, premda još uvijek stariji način kažnjavanja utemeljen u *fas*, fiksno propisane novčane kazne - kao oblik obvezne (legalne) nagodbe zasnovane na *ius* - svjedočile bi o naprednijoj (ne i krajnoj) točki evolucijskog procesa transformiranja civilnopravnog sustava kažnjavanja delikata. Osim toga, kvantitativna disproporcija između novčane kazne od 300 asa propisane za *os fractum* i one od 25 asa propisane za *iniuria* toliko je velika da se najvjerojatnije moralo raditi o bitno različitim deliktuoznim činjeničnim stanjima.²¹ Konačno, decemvirska kodifikacija nije sankcionirala *iniuria* u značenju lake tjelesne ozljede naneseu robu te počinitelju, sve do donošenja - kako ćemo pokazati - pretorskog edikta *de iniuriis quae servis fiunt*, uopće nije prijetila kazna.

Ako izloženom pridodamo i činjenicu da su decemviri kodificirali i odredbe o *malum carmen incantare*²² i *occentare*²³ u kojima se za te dvije netjelesne

²¹ Pritom Pugliese (*Studi*, str. 8-11, 31-4), prihvaćajući Luzzatijevu tezu o relativno kasnoj novčanoj kažnjivosti delikta injurije odnosno o izvorno slobodnoj i izvanzakonskoj reakciji žrtve povodom *iniuria* te Appletonovo široko poimanje *membrum ruptum*, naglašava da novčana kazna propisana za *iniuria* ne vuče porijeklo iz taliona (kao što je to u slučaju novčanih kazni propisanih za *os fractum*), već da predstavlja *ex novo* određenu kaznu kojom se istovremeno konfigurira i sam delikt injurije.

²² V. tab. VIII,25a: *QUI MALUM CARMEN INCANTASSIT*... Za razliku od antičkih pisaca (ponajprije Cicerona, v. tab. VIII,1b; *Tusc.* 4,2,4) za koje je *incantare* bilo kakvog *malum carmen* značilo čin klevete, ta se nepotpuna decemvirska odredba u suvremenoj romanističko-lingvističkoj znanosti tumači u smislu izgovaranja odnosno prigušenog (najvjerojatnije noćnog) pjevanja određenih magijskih formula za koje se smatralo da osobi kojoj su upućene mogu nanijeti zlo, poglavito smrt; v. I. Jaramaz-Reskušić, *Kaznenopravni sustav u antičkom Rimu*, Zagreb, 2003., str. 67-8, s popisom vrela i pripadajuće literature.

²³ V. tab. VIII, 1a: *SI QUIS OCCENTASSIT QUOD ALTERI FLAGITIUM FACIAT*. Za razliku od antičkih pisaca (ponajprije Cicerona, v. tab. VIII,1b; *In Verr.* 5,36,94; *Ad fam.* 9,8,1; usp. Paul. *Sent.* 5,4,6; *eod.* 15-16) koji su smatrali da je učiniti *flagitium* značilo uvrijediti nečiju čast odnosno oklevetati drugoga, suvremeni romanisti pod tim pojmom razumiju da jedna osoba slijedi drugu s ciljem da joj, uz karakteristične uzvike i geste (najčešće udarce bičem), nanese osobnu osvetu magijsko-ritualne prirode. Stoga bi se decemvirska odredba mogla tumačiti u onovremenom značenju magijske radnje proklinjanja, bacanja čari kojima se pred kućnim vratima neprijatelja zazivaju zle sile; v. Pugliese, *Studi*, str. 22; A. Romac, *Zakonik XII ploča*, Zagreb, 1994., str. 136 i bilj. 84-85; Jaramaz-Reskušić, *op. cit.*

povrede zadržava drevni režim neograničene osvete odnosno magijski obojena smrtna (kao javnopravna) kazna, pokazuje se da Zakonik XII ploča fiksira jedan složeni tranzicijski trenutak u evoluciji rimskog prava. Naime, radilo se o razvojnoj fazi u kojoj se *ius* osamostaljuje od *fas*, a istodobno započinje distingviranje javnih i privatnih protupravnih djela. To se jasno manifestira ponajprije glede poimanja *iniuria* kojoj se pridaje deliktuzno značenje lake tjelesne ozljede slobodnog Rimljanina te oslobađa bilo kakvih elemenata *fas*. Osim toga, to je nedvojbeno prisutno u sferi sankcioniranja, i to kako povodom spomenutih netjelesnih povreda javnopravnog karaktera gdje se propisivanjem magijski obojene smrtno kazne zadržava antički režim neograničene privatne osvete, tako i povodom izloženih tjelesnih ozljeda privatnopravnog karaktera gdje se propisuje s jedne strane *lex talionis* s mogućnošću dragovaljne nagodbe kao kontrolirani/ograničeni oblik osvete, a s druge strane istodobno uspostavlja nov sustav zakonski propisanih fiksnih novčanih kazni kao oblika obvezatne (legalne) nagodbe.

III.

Tijekom posljednja dva stoljeća republike, pretorsko pravnostvaralačko djelovanje putem objavljivanja pojedinih edikata (*edicta repentina*, *edictum perpetuum*) odigralo je nezaobilaznu, moglo bi se reći presudnu ulogu u daljnjem razvoju tehničkog poimanja *iniuria* odnosno oblikovanju novog sredstva pravne zaštite povodom injurije te sukcesivnom širenju polja njegove primjene. Pritom ne smijemo ispustiti iz vida ni Sulino kazneno zakonodavstvo (oko 81.g.pr.n.e.) koje se, kako u materijalnopravnom tako i u procesnopravnom smislu, uvelike odrazilo i na području injurije.

Premda pretor, kao pravosudni republikanski magistrat *cum imperio*, nije bio zakonodavac te u ediktu, kao programu svoje djelatnosti svojevrsnog rukovoditelja prvog dijela legiskacijskog (a kasnije i formularnog) sudskog postupka (*in iure*), nije mogao stvarati formalno nova pravna pravila (poput zakona), faktično ih je stvarao dodjeljivanjem odgovarajućih, novih oblika pravne zaštite. Zbog takve pravne zaštite mogli bismo reći da su pretorski instituti bili dvojakog karaktera: s jedne su strani bili oni koji bi, u slučaju sukoba s civilnim pravom, uživali procesnopravnu prednost, a s druge su strani bili oni koji bi time prvi put bili izvršeni u privatnopravne institute, upravo kao što su to bila raznolika injuriozna činjenična stanja. Uvažavajući općeprihvaćeno mišljenje da su pretori u prvih sto godina svoje pravnostvaralačke djelatnosti modificirali ponajprije pravila sudskog postupka i decemvirske sankcije, a tek indirektno intervenirali u sferu materijalnog prava (dodjeljivanjem odgovarajuće *actio in factum*),²⁴ sma-

²⁴ V. P. Watson, *Law Making in the Later Republic*, Oxford, 1974., str. 31-62; usp. Papinianovu definiciju pretorskog prava: *Ius praetorium est, quod praetores introduxerunt adiuvandi vel supplendi vel corrigendi iuris civilis gratia propter utilitatem publicam.* (D.1,1,7,1) .

tramo da su pretori upravo u sferi injurije napravili prvi, najraniji korak u smislu direktnog modificiranja odnosno razvijanja materijalnog prava, kojemu su inače posvetili posljednjih 125 godina svoje djelatnosti.²⁵

Pretpostavke dugotrajnog procesa pretorskog oblikovanja pojma injurije - s jedne strane ograničenog na hotimični čin, a s druge strane proširenog i na činjenična stanja netjelesnih povreda - kao i uvođenje pretorske *actio iniuriarum aestimatoria* bile su ostvarene već krajem 3. odnosno početkom 2.st.pr.n.e, objavljivanjem *edictum de iniuriis aestimandis*.²⁶ Prema tekstu tog edikta, nepotpuno prenesenom kod Aula Gelija²⁷ te spomenutom u Ulpijanovu fragmentu o Labeovoj izjavi da je kasnije doneseni edikt *Ne quid infamandi causa fiat* suvišan jer je u slučajevima koje je obuhvaćao zadržana opća pretorska tužba protiv injurije,²⁸ umjesto fiksne novčane kazne od 25 asa (utužive *s legis actio per iudicis arbitrive postulationem*) u slučajevima injurije uvedena je *actio iniuriarum aestimatoria*²⁹ odnosno sudbena procjena novčane sume koju bi počinitelj bio obvezan platiti povrijeđenoj osobi.³⁰ Osim toga, određeno je da se odluka kako o odgovornosti tako i o proporcionalnoj i pravednoj novčanoj sumi treba prepustiti sudačkom zboru sastavljenom od pet do sedam *recuperatores*, sudaca koji nisu bili vezani za strogo *ius civile* te je njihov postupak bio neformalniji, sumarniji i brži od redovitog sudskog postupka.³¹

²⁵ Pritom Plescia (*The development*, str. 281-3) precizira da se to prvi put dogodilo u slučaju edikta *de convicio* - pružanjem pravnog temelja za *actio iniuriarum aestimatoria* povodom povrede časti i ugleda rimskog građanina; v. *infra*.

²⁶ Polazeći od 205.g.pr.n.e. kao vjerojatnog datuma objavljivanja Plautove *Assinaria* te od razdoblja od 217. do 209. g.pr.n.e. kao završne faze procesa devalvacije asa, Plescia (*The development*, str. 282) sugerira 208.-206. g.pr.n.e. kao vjerojatni datum proglašenja tog edikta.

²⁷ Noct. Att. 20,1,13; 20,1,37.

²⁸ D. 47,10,15,26.

²⁹ U tom smislu svjedoči Ulpijanovo citiranje edikta - *Paetor edixit: qui agit iniuriarum certum dicat quid iniuriae factum sit* (D. 47,10,7pr.), a potvrđuju i Paulove riječi *Qui autem iniuriarum inquit agit, certum dicat quid iniuriae factum sit et taxationem ponat non minorem quam quanti vadimonium fuerit* (Coll. 2,6,1). Manfredini (*Contributi*, str. 156-172), međutim, polazeći od nepostojanja pouzdanog indicija o postojanju *generale edictum de iniuriis aestimandis*, smatra da ta tužba nema ediktalno, već običajno porijeklo proizašlo iz civilnog prava odnosno arbitrove ovlasti da, na temelju *pacisci* Zakonika XII ploča (tab. VIII,2), procijeni štetu nastalu povodom *membri ruptio*.

³⁰ Glede formule *actio iniuriarum aestimatoria*, pozivamo se na recentnu rekonstrukciju D. Mantovaniya (*Le formule del processo privato romano. Per la didattica delle Istituzioni di diritto romano*, Padova, 2007, str. 74-5 /br. 84/) koja glasi: *C. Aquilius ... L. Octavius recuperatores sunt. Quod A. Agerio pugno mala percussa est a N. Negidio dolove malo N. Negidii factum est ut percuteretur, quantum ob eam rem bonum et aequum recuperatoribus videbitur N. Negidium A. Agerio condemnari, tantam pecuniam dumtaxat sestertium X milia recuperatores N. Negidium A. Agerio condemnanto; si non paret absolvunt.*; usp. O. Lenel, *Das Edictum Perpetuum*, Leipzig, 1927., str. 398-9.

³¹ V. Gell. *Noct. Att.* 20,1,13; 20,1,37; Cic. *De inv.* 2,59-60; Gaj, *Inst.* 4,103; 4,106; detaljnije o *recuperatores*, v. Jaramaz-Reskušić, *Kaznenopravni*, str. 87-8, bilj. 286; Manfredini,

Unatoč oskudnosti i kasnijem porijeklu vrela, smatramo da je *actio iniuriarum aestimatoria* predstavljala novo, pretorskim pravom ustanovljeno pravno sredstvo zaštite koje se moglo realizirati u formularnom sudskom postupku čak i prije *lex Aebutia*, a pritom je ono bilo alternativnog karaktera jer nije onemogućavalo podizanje *legis actio per iudicis arbitrive postulationem* odnosno pokretanje legisakcijskog sudskog postupka povodom decemvirske injurije.³² Što se tiče obrasca formule, *actio iniuriarum aestimatoria* nije sadržavala *intentio*, a njezina *demonstratio* bila je pretorov objektivno stilizirani tužiteljov prikaz činjeničnog stanja,³³ shvaćen kao pobliže određeni objekt spora. Potom je slijedila *condemnatio s dumtaxat* klauzulom u koju je pretor unosio novčani iznos koji bi tužitelj kao svojevrsnu vrijednost spora smatrao najprikladnijim okolnostima pretrpljene povrede. Takva demonstracija, povezana sa spomenutim kondemnacijskim nalogom baziranim na *bonum et aequum*, bila je polazište za rekuperatore koji bi najprije morali utvrditi je li doista izvršen u njoj navedeni čin te predstavlja li on injuriju nanesenu tužitelju. Nakon utvrđenja ispravnosti demonstracije, rekuperatori bi pristupali novčanoj procjeni (*aestimatio*) oštećenja, a prilikom osude odnosno izricanja novčane kazne ne bi smjeli prekoračiti, već samo umanjiti iznos *taxatio* smatrajući ga neprihvatljivim odnosno suprotnim načelima dobre vjere i pravičnosti.³⁴ Uz navedene strukturalne značajke, klasična vrela svjedoče o striktno osobnoj (ne samo pasivno već i aktivno nenasljedivoj)

Contributi, str. 202-16. Glede isključive nadležnosti *iudex unus* povodom *actio iniuriarum* u klasičnom razdoblju, v. Gaj, *Inst.* 3,224; Paul. *Sent.* 5,4,7; *Coll.* 2,2,1; D. 47,10,15,39; 47,10,17,2; 47,10,17,5-6; 47,10,16; Hor. *Sat.* 2,1,84.

³² O *honoraria* odnosno *praetoria* tužbi jasno govore Paul. u *Coll.* 2,5,5 te Ulpijan u D. 47,10,5,6; v. također Paul. *Sent.* 5,4,6-7. Iako Gaj tvrdi da je ukidanje formalne snage decemvirske *lex iniuriae* uslijedilo postupno odnosno *consuetude contra legem* (*Inst.* 3,224), postoje vrela koja svjedoče o predebutskom porijeklu formularnog postupka povodom pretorske tužbe zbog injurije, v. Wittmann, *Die Körperverletzung*, str. 14, 25-9; usp. Pugliese, *Studi*, str. 100-8; *contra*, v. Manfredini, *Contributi*, str. 155 i bilj. 15-16.

³³ O potrebi da se što preciznije iznese injuriozno činjenično stanje kao specifično sporno pitanje jasno govori već Gaj kada, pozivajući se na neke pravne pisce, kaže da će u slučaju udara u lice izgubiti spor zbog *plus petitio* tužitelj koji u demonstraciji *actio iniuriarum* navede da je bio *udaren i u neki drugi dio tijela* (*Inst.* 4,60); v. također D. 47,10,7pr.; § 2; § 4 (Ulp.). usp. *Coll.* 2,6,1-5 (Paul.).

³⁴ Iz Gajevih (*Inst.* 3,224; 4,184-186) i Paulovih (*Coll.* 2,6,1) svjedočanstava proizlazi da je donja granica tužiteljeva *taxatio* odnosno gornja granica za rekuperatorsku *condemnatio* iznosila 100.000 sestercija. Naime, nakon tužiteljeva postavljanja *taxatio* slijedilo bi pretorovo određivanje *vadimonium* (tj. tuženikova odgovnog stipulacijskog jamstva da će pristupiti nastavku postupka *in iure*, a u suprotnom platiti *summa vadimonii* u ime osude) koji bi morao iznositi polovinu vrijednosti spora, ali nikako više od 100.000 sestercija. Detaljnije, v. Kaser, *Das römische*, str. 167-70, 242; von Lübtow, *Zum römischen*, str. 147-50.

deliktnoj tužbi³⁵ penalnog karaktera³⁶ te infamirajućeg djelovanja³⁷. Premda je općeprihvaćeno mišljenje da je riječ o pretorskoj tužbi s jednogodišnjim prekluzivnim rokom,³⁸ opravdanu sumnju budi kako postklasično porijeklo te ograničeni sadržaj jedinog izričitog vrela - Dioklecijanovog reskripta povodom nenamjernog *convicium*,³⁹ tako i činjenica da bi se Gajeva napomena o nezastarivosti pretorske *actio furti manifesti* mogla protegnuti i na *actio iniuriarum aestimatoria*, s obzirom na to da obje tužbe svoje korijene vuku iz decemvirске regulacije tih delikata.⁴⁰

Premda promatrani edikt, često nazivan i *edictum generale*, nije sadržavao opis općeg činjeničnog stanja injurije, općeprihvaćeno je mišljenje da se u tom smislu nastavlja na decemvirsku *iniuria*, pri čemu je njime bila otvorena mogućnost da se onovremeno poimanje injurije proširi uvažavanjem subjektivnog elementa izvršenja djela.⁴¹ Osim toga ne bismo smjeli izgubiti iz vida, s jedne strane, činjenicu da je uvođenje rekuperatorskog postupka bilo potaknuto bahatim ponašanjem L. Veracija (ali i drastičnom devalvacijom⁴²) u kojemu je osim hotimičnog nanošenja tjelesne ozljede sadržana i namjera da se provocira javnost, a s druge strane činjenicu da je sam edikt primijenio niz apstraktnih pojmova (*adversus bonos mores, aequitas actionis*) za kojima

³⁵ Premda je načelo aktivne nenasljedivosti deliktних zahtjeva u rimskom pravu bilo s vremenom napušteno, ono se i dalje zadržalo - ako već ne bi bila izvršena litiskontestacija - povodom *actio iniuriarum aestimatoria* (o čemu izričito Gaj, *Inst.* 4,112; v. također 4,5,7,1; 37,6,2,4 /Paul/; 47,10,28 /Ulp./) te *actio sepulcri violati* (tzv. *actiones vindictam spirantes*); v. također D. 44,7,26 (Ulp.); Eisner - Horvat, *Rimsko*, str. 451.

³⁶ Razlikujući među deliktним tužbama - prema njihovu cilju - reipersekutorne, penalne i mikstne, Gaj izričito kaže: *Poenam tantum persequimur, veluti actione furti et iniuriarum...* (*Inst.* 4,8); usp. *Just. Inst.* 4,6,18.

³⁷ Pritom Gaj (*Inst.* 4,182), pozivajući se na pretorski edikt, naglašava da infamija ne pogađa samo osuđenog na temelju *actio iniuriarum*, već i osobe koje su zaključile neformalni sporazum kojim se odustaje od tužbe (kako spomenute tako i *actio furti* i/ili *actio vi bonorum raptorum*), a do kojega bi došlo, prema mišljenju O. Stanojevića (*Gaj: Institucije*, Beograd, 1982., str. 319 i bilj. 81), tuženikovim potkupljivanjem tužitelja. Glede infamije v. također D. 47,10,7pr. (Ulp.).

³⁸ V. Gaj, *Inst.* 4,110; D. 44,7,35 (Paul.); glede pretorskih tužbi kao *actiones temporales* kod kojih protekom jednogodišnjeg roka utrnjuje i svako pravo, a ne samo pravo na tužbu (tzv. zastara), usp. Eisner - Horvat, *Rimsko*, str. 577-9.

³⁹ *Cod.* 9,35,5 (290.g.); usp. D. 47,10,7,6; 2,12,3pr. (Ulp.); glede neautentičnosti tih vrela v. Pugliese, *Studi*, str. 109-14.

⁴⁰ Pritom Gaj (*Inst.* 4,111) izričito kaže da se trajni karakter *actio furti manifesti* može opravdati činjenicom što je novčana kazna ustanovljena umjesto kapitalne (a to znači decemvirске) kazne.

⁴¹ V. Pugliese, *Studi*, str. 66; Simon, *Begriff*, str. 177; Plescia, *The development*, str. 281-2; usp. Wittmann, *Die Körperverletzung*, str. 25 i bilj. 3.

⁴² Zbog devalvacije novca koja se odvijala tijekom II. punskog rata, vrijednost decemvirске kazne od 25 asa pred kraj rata iznosila je manje od današnje vrijednosti jednog eura.

su kasnije, klasični pravници mogli posegnuti prilikom rješavanja raznovrsnih problema glede identificiranja injurije odnosno njezina pojmovnog proširenja preko granica tjelesne ozljede.⁴³

Nakon tzv. *edictum generale*, pretori su nastavili s pravnotehničkim oblikovanjem pojma injurije objavljivanjem *edictum de convicio*, najvjerojatnije u zadnjoj polovini 2.st.pr.n.e.⁴⁴ Tim je ediktom - prema Ulpijanovu citiranju⁴⁵ te komentiranju⁴⁶ - koncert pogrda (kao objektivna povreda *boni mores*) glasno i javno upućenih drugoj osobi s namjerom da ju se izvrgne infamiji ili omrazi (kao subjektivna povreda *boni mores*), bio uključen u pojam injurije te sankcioniran pretorskim obećanjem *actio iniuriarum aestimatoria* odnosno novčanom kaznom koju bi kolegij *recuperatores* procijenio kao *iustum et aequum*.⁴⁷ Dakle, bila je riječ o javnoj i namjerno počinjenoj verbalnoj uvredi časti i dostojanstva rimskog građanina, koja je u onovremenim okolnostima sveobuhvatnog javnog života u Rimu izazvala osjetljivost pretora te bila zapriječena pretorskom *actio in factum* koja je bila *bonum et aequum concepta*. Stoga smatramo da se na taj način pravnotehnički pojam injurije kao tjelesne ozljede proširuje te prvi put obuhvaća i netjelesnu povredu koju bismo, suvremenim rječnikom govoreći, mogli nazvati klevetom.⁴⁸

⁴³ Glede klasičnog određenja *adversus bonos mores*, v. Paul. u *Coll.* 2,5,2: *Commune omnibus iniuriis est, quod semper adversus bonos mores fit idque non fieri alicuius interest.*; v. također Paul. u D. 47,10,33; glede eksplicitnosti zahtjeva za takvim djelovanjem u sljedećim pretorskim ediktima, v. *infra*. Glede klasične *aequitas actionis* v., primjerice, D. 47,10,11,1 (Ulp.); 25,4,1,8 (Ulp.); 47,10,18pr. (Paul.); 44,7,34pr. (Paul.); 48,7,4,1 (Paul.).

⁴⁴ Tako Plescia, *The development*, str. 282-3.

⁴⁵ D. 47,10,15,2.

⁴⁶ Premda ne daje sadržajno (već etimološko) određenje *convicium*, Ulpijan (D. 47,10,15,4; §§ 11-12) za to djelo verbalne injurije smatra karakterističnim vrijeđanje počinjeno od većeg broja osoba, ne isključujući njegovo postojanje ni u slučaju samo jednog počinitelja (v. također Gaj u D. 47,10,34).

⁴⁷ Prema Mantovanijevoj rekonstrukciji (*Le formule*, str. 75-6), formula *actio iniuriarum de convicio* bi glasila: *C. Aquilius ... L. Octavius recuperatores sunt. Quod A. Agerio adversus bonos mores convicium a N. Negidio factum est operave N. Negidii factum est quo adversus bonos mores convicium fieret, quantum ob eam rem bonum et aequum recuperatoribus videbitur N. Negidium A. Agerio condemnari, tantam pecuniam, dumtaxat sestertium X milia, recuperatores N. Negidium A. Agerio condemnanto; si non paret absolvunto.*; v. također Lenel, *Das Edictum*, str. 400. Glede mišljenja da je određivanje kazne u takvom slučaju injurije moglo biti prepušteno diskrecijskoj ovlasti samo *iudex unus* v. von Lübtow, *Zum römischen*, str. 144-6; Plescia, *The development*, str. 283.

⁴⁸ Rano, kasnorepublikansko uključivanje *convicium* u pojam injurije potvrđuju dva gotovo istovremena svjedočanstva: s jedne je strane Ulpijanovo pozivanje na Labeovu tvrdnju da *convicium* tvori *iniuria* (D. 47,10,15,3), a s druge je strane retorsko djelo *Auctor ad Herennium* u kojemu autor (najvjerojatnije Kv. Kornificije, pretor osamdesetih godina pr.n.e.) definirajući injuriju na jednom mjestu uzima u obzir samo *pulsatio* i *convicium* (II,26,41), a na drugom dodaje *aliqua turpitudine vitam cuiuspiam violant* (IV,25,35).

Daljnje pretorsko proširenje poimanja injurije kao hotimičnog čina izvan područja tjelesnih ozljeda predstavljao je *edictum de adtemptata pudicitia*, objavljen najvjerojatnije u prvoj polovini 2.st.pr.n.e.⁴⁹ Tim se ediktom - kako proizlazi iz klasičnih pravničkih razmatranja⁵⁰ te Lenelove rekonstrukcije⁵¹ - štitila čestitost majke obitelji (*materfamilias*), nedoraslog mladića (*praetextato*) ili djevojke (*praetextata*) od uvredljivih napada (*pudicitiam adtemptare*), koji su pritom morali biti sadržani bilo u silovitom odvođenju (javnom ili privatnom) njihovih, u javnosti obvezatnih pratilaca (*comitem abducere*) kao objektivnoj povredi morala, bilo u zazivanju (ne vikom kao kod *convicium*) nepristojnim ili zavodljivim prijedlozima (*appellare*) ili upornom slijeđenju (*adsectari*) tih pratilaca namjerno počinjenim *adversus bonos mores*.⁵² Budući da se radilo o najosjetljivijim kategorijama rimskog republikanskog društva koje su se u javnosti mogle pojavljivati samo u pratnji osobe (roba ili slobodnjaka, muškarca ili žene) kojoj bi bilo određeno da ih čuva ili s njima družbuje, pretor objavljivanjem spomenutog edikta odnosno obećanjem *actio iniuriarum aestimatoria* u trima slučajevima ugrožavanja njihove čestitosti proširuje granice pojma injurije kao netjelesne povrede i time postaje najefikasniji zaštitnik javnog morala i dobrih običaja.

Važan doprinos pretorskom poimanju injurije kao isključivo hotimičnog čina predstavljao je edikt *ne quid infamandi causa fiat*, proglašen najvjerojatnije u 1.st.pr.n.e.⁵³ Prema Ulpijanovu citiranju edikta,⁵⁴ pretor je zabranjivao -

⁴⁹ Tako Pugliese, *Studi*, str. 56-7 i bilj. 1; von Lübtow, *Zum römischen*, str. 156-7, 167; Wittmann, *Die Körperverletzung*, str. 30-1 i bilj. 26-8; D. Daube, *Ne quid infamandi causa fiat. The Roman Law of Defamation*, Collected Studies in Roman Law, bd. I, Frankfurt am Main, 1991., str. 465-500. Glede mišljenja o nepostojanju edikta v. A. Katančević, *Iniuria alteri facta pretklasičnog rimskog prava*, Anali PFB, 1/2010., str. 297-8 i bilj. 33.

⁵⁰ V. posebice Ulp. u D. 47,10,15,15-24. Glede *comitem abducere* v. *Coll.* 2,5,4 (Paul.); glede *adsectari* v. Gaj, *Inst.* 3,220.

⁵¹ Prema Lenelovoj rekonstrukciji (*Das Edictum*, str. 400), edikt bi glasio: *Si quis matrifamilias aut praetextato praetextatae comitem abduxisse sive quis eum eamue adversus bonos mores appellasse adsectatus esse dicetur.*

⁵² Dva odlomka - Ulpijanov (D. 47,10,9,4) i Paulov (D. 47,10,10) - nedvojbeno svjedoče da se u klasičnom razdoblju pod *pudicitiam adtemptare* (kao općem pojmu koji se inače susreće samo u citiranoj Lenelovoj rekonstrukciji edikta, v. također D. 47,10,15,21 /Ulp./) razumijevao isključivo namjerni čin koji se smatrao dovršenim poduzimanjem bilo kakve radnje usmjerene kvarenju inače krijeposne osobe (*inpudicus fieri*).

⁵³ Iz Ulpijanova odlomka *lib. 77 ad ed.* u D. 47,10,15,32 jasno proizlazi da je edikt egzistirao već u doba kasnorepublikanskog, prema nekim mišljenjima (uz Q. M. Scaevolu) najznačajnijeg, učenog pravnika - Servija Sulpicija Rufa (konzul 63. pr.n.e.; pretor koji je 65. g.pr.n.e. rukovodio jednom *quaestio de peculatu*, v. Cic. *Pro Murena* 35; 42; usp. W. Kunkel, *Herkunft und soziale Stellung der römischen Juristen*, Weimar, 1952., str. 25). Glede vremena nastanka edikta, Daube navodi najranije 200. a najkasnije 100. g.pr.n.e. (Ne quid, str. 466), ali Plescia (*The development*, str. 283) smatra da to nije bilo prije objavljivanja *Auct. ad Herennium* (86.-62. g.pr.n.e.).

⁵⁴ Ulp. *lib. 77 ad ed.* u D. 47,10,15,25: *Ait praetor: "ne quid infamandi causa fiat. si quis adversus ea fecerit, prout quaeque res erit, animadvertam."* Glede Ulpijanova shvaćanja pretorove *animadversio*, v. posebice § 28 tog odlomka.

pod prijetnjom provođenja *animadversio* (ili *causa cognitio*) odnosno njegova prethodnog ispitivanja okolnosti (osobni karakter tužitelja, tuženikov prethodni život, priroda uvredljive radnje, osobitosti uvrede koju bi tužitelj pretrpio) mjerodavnih za utvrđivanje postojanja infamije kao pravnorelevantnog temelja za odobrenje *actio iniuriarum aestimatoria*⁵⁵ - bilo kakvu radnju poduzetu s namjerom da se drugoga okleveta odnosno naškodi njegovu dobrom glasu u društvu. Pritom pretor nije zahtijevao objektivno ostvarenje željenog uspjeha, već samo postojanje uvjerljive radnje koja uzrokuje privid infamnosti (ali ne u pravnotehničkom smislu) napadnute osobe.⁵⁶ Dakle, u tom ediktu pretor je napustio kazuistički princip odnosno kriterij tipizacije pojedinih konkretnih injurioznih činjeničnih stanja, priskrbivši time pravnu (kako procesnu tako i materijalnu) relevantnost jednoj vrlo elastičnoj figuri kao što je *infamia*. Tako najstariji dokaz ediktalne primjene predstavlja, već od kasnorepublikanskog doba, točnije od doba učenog pravnika Servija Sulpicija Rufa, raspravljani slučaj navodnog hipotekarnog vjerovnika koji - znajući da dug ne postoji - objavljuje prodaju stvari kao zaloga (*proscriptio*) s namjerom (*infamandi causa*) da u očima trećih stvori dojam kako je riječ o insolventnom dužniku odnosno infamnoj osobi.⁵⁷

Osim navedena četiri temeljna edikta, slijedila su četiri edikta dopunskog karaktera kojima su pretori regulirali pravila povodom injurije nanesene osobama *alieni iuris* - s jedne strane slobodnima, a s druge robovima, zatim pravila o injuriji koju bi počinio rob te pravila o injuriji koju bi pretrpjela osoba neuspješno utužena s *actio iniuriarum aestimatoria*.

Tako pretor obznanjuje da će povodom injurije - koju pobliže ne opisuje - nanesene sinu pod očinskom vlašću, a nakon vlastitog ispitivanja okolnosti slučaja, dodijeliti *actio iniuriarum aestimatoria* samom *filius familias* ako

⁵⁵ Formula tužbe bi glasila: *C. Aquilius ... L. Octavius recuperatores sunt. Quod Numerius Negidius illi libellum misit Aulo Agerio infamandi causa, quantum ob eam rem bonum et aequum recuperatoribus videbitur N. Negidium A. Agerio condemnari, tantam pecuniam dumtaxat sestertium X milia, recuperatores N. Negidium A. Agerio condemnanto; si non paret absolvunto.*; v. Mantovani, *Le formule*, str. 76; v. također Lenel, *Das Edictum*, str. 401; drugačije, v. Daube, *Ne quid*, str. 465-7; Manfredini, *Contributi*, str. 189-96.

⁵⁶ To jasno proizlazi iz Ulpijanova odlomka (D. 47,10,15,27) u kojemu se naglašava subjektivni element djelovanja *infamandi causa* (npr. *ad invidiam* nošenje žalobne odjeće /v. također V. Sat. u D. 47,10,39/ ili prljave odjeće ili neobrijane brade ili raščupane kose; sastavljanje, oglašavanje ili samo pjevanje pjesme rugalice), a istodobno zanemaruje stvarni nastup namjeravanog uspjeha. Slijedom toga, priklanjamo se Kaserovu (*Infamia und ignominia in der römischen Rechtsquellen*, ZSS, 73/1956., str. 224) stavu glede ekstenzivnog tumačenja ediktalne uporabe pojma *infamia*; *contra*, v. Daube, *Ne quid*, str. 470-9.

⁵⁷ Ulp. u D. 47,10,15,32-33; usp. Gaj, *Inst.* 3,220; Gaj u D. 47,10,19; Ulp. u D. 47,10,15,31.

njegov *pater familias* ili *procurator* budu nedostupni.⁵⁸ Za razliku od navedene, prilično neodređene formulacije, pretor u ediktu *de iniuriis quae servis fiunt* objavljuje s jedne strane specijalnu odredbu kojom dodjeljuje spomenutu tužbu povodom dvaju različitih oblika tjelesnih ozljeda roba - premlaćivanja (*verberare*) objektivno počinjenog suprotno dobrim običajima te mučenja radi ispitivanja (*quaestionem habere*) počinjenog bez njegova odobrenja, a s druge strane opću odredbu kojom pruža zaštitu vlasniku povodom netjelesnih (vjerojatno težih) povreda počinjenih nad njegovim robovima.⁵⁹ Uzmemo li u obzir pravnopovijesnu činjenicu da je rob već s *lex Aquilia de damno* (287/6 pr.n.e.) bio sveden na stvar odnosno objekt prava, kao i Gajevu tvrdnju da se robu ne može nanijeti injurija, ali da on može biti sredstvo preko kojega se ona nanosi njegovu gospodaru,⁶⁰ nedvojbenim proizlazi da je cilj tog pretorova edikta bio zaštita časti i dostojanstva vlasnika robova, promatranih kroz njihovo pravo odlučivanja o svojim stvarima. Nadalje, pretor je, pod nazivom *de noxali iniuriarum actione*, objavio edikt kojim je regulirao pitanje injurije koju bi počinio rob. Iz Ulpijanova citiranja edikta te daljnjeg komentiranja proizlazi

⁵⁸ Ulp. u D. 47,10,17,10; glede odvođenja u krčmu ili uključivanja u igranje kockama kao primjera primjene edikta, v. Paul u D. 47,10,26. Prema Lenelovoj rekonstrukciji (*Das Edictum*, str. 403) tužbena formula bi glasila: *Quod Aulus Agerius, cum in potestate L. Titii esset neque procurator quisquam existeret qui eo nomine ageret, in hoc anno, cum primum experiundi potestas fuit, dolo malo Numerii Negidii pugno malam percussam esse quantam pecuniam ob eam rem bonum aequum esset Numerium Negidium Aulo Agerio condemnari...* Na taj je način iznimno bila ublažena rigidnost (i u klasičnom razdoblju načelno nepromijenjenog) općeg pravila o nesposobnosti sina pod očinskom vlašću da bude tužiteljem u privatnom sudskom postupku. Glede prava *pater familias* na podizanje *actio iniuriarum* u slučaju *iniuria* nanesene mu preko njegova *filius familias* (tzv. indirektna injurija) v. Gaj, *Inst.* 3,221; D. 47,10,1,3 (Ulp.); 47,10,1,9 (Ulp.); 47,10,41 (Ner.); usp. D. 47,10,17,12 (Ulp.); 47,10,17,20 (Ulp.).

⁵⁹ Ulp. u D. 47,10,15,34 i § 43. Prema Mantovanijevoj (*Le formule*, str. 76) rekonstrukciji, tužbena formula bi glasila: *C. Aquilius ... L. Octavius recuperatores sunt. Quod Numerius Negidius Stichum servum, cum A. Agerii esset, adversus bonos mores verberavit, quantum ob eam rem bonum et aequum recuperatoribus videbitur N. Negidium A. Agerio condemnari, tantam pecuniam dumtaxat sestertium X milia recuperatores N. Negidium A. Agerio condemnanto; si non paret absolvunt*; usp. Lenel, *Das Edictum*, str. 401. Glede injurije nanesene robu, iz Gajeva (*Inst.* 3,222), Ulpijanova (D. 47,10,15,38 i § 44), ali i Paulova (D. 47,10,26) svjedočanstva proizlazi da su, s jedne strane, lakše tjelesne ozljede roba (poput pljuske) bile isključene iz pravne zaštite, a s druge su strane netjelesne povrede odnosno sramoćenja roba prema pretorovoj prosudbi morala biti teže prirode i počinjena činom (podrazumijevajući čak i odvođenje u krčmu ili uključivanje u igranje kockama) ili prostačkim stihovima.

⁶⁰ Nakon tvrdnje da *Servo autem ipsi quidem nulla iniuria intellegitur fieri, sed domino per eum fieri videtur...* Gaj, međutim, ograničava načine na koje gospodar može pretrpjeti tzv. indirektnu injuriju, zahtijevajući da se radi o okrutnom činu počinjenom s namjerom ga se osramoti, kao što je to u slučaju bičevanja njegova roba (*Inst.* 3,222). Time je Gaj isključio mogućnost gospodareve zaštite koju je promatrani pretorski edikt bio predvidio povodom injurije počinjene mučenjem tuđih robova radi ispitivanja (*quaestionem habere*).

da je njime bila predviđena specifična, noksalna deliktna tužba s arbitrarnom klauzulom.⁶¹ Na osnovi te tužbe vlasnik roba-počinitelja svoje bi se odgovornosti, odnosno plaćanja novčane kazne koju bi pravednom procijenio sudac (ne rekuperatorski kolegij), mogao osloboditi predajom počinitelja pod vlast oštećenom (*in noxam dedere*), osim ako na sučev poziv prije početka parnice ne bi tog roba-počinitelja izložio bičevanju u mjeri koju bi procijenio taj sudac kao *vir bono*.⁶² Pretorsko ediciranje povodom injurije završavamo Gajevim svjedočanstvom o ediktu *de contrario iniuriarum iudicio*. Tim ediktom je pretor, suzbijajući zlonamjerna uznemiravanja neosnovnim pokretanjem sudskog postupka (*calumnia*), pružio zaštitu osobi koja bi s *actio iniuriarum aestimatoria* bila neuspješno utužena. Točnije rečeno, pretor bi oslobođenom tuženiku protiv prijašnjeg (makar i nehajnog) tužitelja dodjeljivao protutužbu (*iudicium contrarium*) na desetinu iznosa koji je bio zahtijevao zbog navodne injurije,⁶³ isključujući mogućnost kumulacije s ostalim pretorskim pravnim sredstvima predviđenim radi izbjegavanja šikane pokretanjem sudskih postupaka.⁶⁴

Premda je već donošenjem pretorskog edikta *de iniuriis aestimandis*, krajem 3. odnosno početkom 2.st.pr.n.e., započeo proces ograničenja primjene njime proklamirane *actio iniuriarum aestimatoria* na hotimične netjelesne povrede, do kraja republikanskog razdoblja i decemvirske, nehajne tjelesne ozljede počinjene na slobodnom Rimljaninu - uz *iniuria* čak i *membrum ruptum* te *os fractum* - uključene su u sferu njezine primjene. A dokaz da *iniuria* ni nakon supsumiranja ediktalnih činjeničnih stanja kao što su *convicium*, *pu-dicitia adtemptata*, *infamandi causa factum* te *iniuriae quae servis fiunt*, nije bila ograničena na hotimično djelo predstavlja i *lex Cornelia de iniuriis* (81. pr.n.e.).⁶⁵ Međutim, taj Sulin zakon višestruko se upleo u područje injurije

⁶¹ Ulp. u D. 47,10,17,5; glede cjelokupnog komentara edikta v. §§ 4-9 tog odlomka; usp. Paul. Sent. 5,4,22.

⁶² Prema Mantovanijevoj (*Le formule*, str. 76) rekonstrukciji, tužbena formula bi glasila: *C. Aquilius iudex esto. Quod A. Agerio pugno mala percussa est a Stichio N. Negidii servo dolove malo Stichi servi factum est ut percuteretur, quantum ob eam rem bonum et aequum C. Aquilio iudici videbitur N. Negidium A. Agerio condemnari aut noxae dedere, nisi N. Negidius Stichum servum arbitrato C. Aquilii iudicis verberandum exhibebit, tantam pecuniam dumtaxat sestertium X milia aut Stichum servum noxae dedere C. Aquilius iudex N. Negidium A. Agerio condemnato; si non paret absolvito.*; usp. Lenel, *Das Edictum*, str. 402.

⁶³ Gaj, *Inst.* 4,177-181; usp. Plescia, *The development*, str. 285-6.

⁶⁴ Prema Gaju (*Inst.* 4,174), pretor je predvidio još tri samostalna pravna sredstva: *iudicium calumniae*, *iusiurandum calumniae* i *restipulatio*; v. Glede *crimen calumniae*, počevši već od Suline *lex Remmia* (80.g.pr.n.e.) preko pretklasičnog i klasičnog proširivanja pa sve do konačnog, postklasičnog oblikovanja, v. Jaramaz-Reskušić, *Kaznenopravni*, str. 105, 152, 193, 222, 275, 373, 385, 469, 489, 554.

⁶⁵ Glede vrela koja svjedoče o *lex Cornelia de iniuriis*, v. D. 47,10,5,pr.-11 (Ulp.); 48,2,12,4 (V. Sat.); 48,5,23,2 (V. Sat.); 3,3,42,1 (Paul.); Paul. Sent. 5,4,8; Just. Inst. 4,4,8. Valja, međutim, istaknuti da o tom zakonu šute i Gajeve Institucije (usp. 3,225) i *Collatio legum Mosaicarum et Romanarum* te Justinijanov *Codex*.

te zaslužuje posebnu pozornost. S materijalnopravnog motrišta, tim su zakonom javnim kaznenim djelom injurije (*iniuria criminalis*) bila proglašena, najvjerojatnije radi zaštite *utilitas publica* u uzavrelo doba Suline vladavine, tri oblika tzv. realne injurije - udaranje rukom ili nogom (*pulsare*), batiranje bilo kakvim sredstvom (*verberare*) i nasilno odnosno neovlašteno ulaženje u tuđu kuću (*domum vi introire*). Pritom je taj Sulin zakon pod pojmom injurije razumijevao, posebice naglašeno u slučaju narušavanja kućnog mira, povredu osobnosti, i to usmjerenu isključivo na uspjeh odnosno neovisnu o volji počinitelja.⁶⁶ Premda u vrelima nema izričitih svjedočanstava o kornelijanskoj kazni, općeprihvaćeno je mišljenje da se radilo o novčanoj kazni čiju bi sumu na temelju oštećenikova optužnog zahtjeva procjenjivali rekuperatori (*aestimatio pecuniaria*), a u njegovu korist izricao javni, stalni porotni kazneni sud nadležan za injuriju (*quaestio de iniuriis*).⁶⁷ Postoje, međutim, dva klasična pravna vrela koja svjedoče o intestabilitetu kao javnopravnoj sankciji umanjenja građanske časti koja je već s *lex Cornelia de iniuriis* bila predviđena u slučaju zlonamjernog sastavljanja ili objavljivanja klevetničkih spisa (*librum ad infamiam alicuius pertinentem scripserit composuerit ediderit*), eventualno četvrtom obliku injurije predviđene tim zakonom.⁶⁸ Stoga

⁶⁶ Nedvojbeni dokaz pruža Ulpijanov odlomak u kojemu pravnik kaže da je za vođenje sudskog postupka potrebna samo tvrdnja oštećenog da je bio udaren ili bičevan ili da mu je netko silom ušao u kuću, bez ikakvih zahtjeva glede dokazivanja počiniteljeve namjere vrijeđanja tim oblicima terorizirajućeg nasilja (D. 47,10,5pr.). Premda je u okviru Sulinog kaznenog zakonodavstva *lex Cornelia se sicariis et veneficiis* propisivala zločinačku namjeru konstitutivnim elementom odgovornosti za ubojstvo, objektivna odgovornost bila je predviđena ne samo s *lex Cornelia de iniuriis* već i njegovim zakonom *de falsis*, što Wittmann (*Die Körperverletzung*, str. 35-6) obrazlaže kasnorepublikanskim nemirima u kojima su se pojavljivala raznovrsna nasilna djela, a mi bismo dodali i Sulinom potrebom za efikasnom uspostavom javnog reda i mira kao nužnom pretpostavkom za konkordiju među suprotstavljenim političkim frakcijama odnosno kvalitetniju vladajuću strukturu. O Sulinom kazneno-sudskom zakonodavstvu v. Jaramaz-Reskušić, *Kaznenopravni*, str. 92-103, 153-70.

⁶⁷ Važno je spomenuti da je *quaestio de iniuriis* kao specifičan javni, porotni stalni kazneni sud bio sastavljen od petorice ili sedmorice spomenutih *recuperatores* kojima bi predsjedao pretor ili od njega pozvani *quaestor*. Usp. Pugliese, *Studi*, str. 141-43; W. Kunkel, s.v. *Quaestio*, RE, bd. 47, Stuttgart, 1963., str. 768; von Lübtow, *Zum römischen*, str. 158-9; Plescia, *The development*, str. 280. Detaljnije o kaznenom postupku pred kasnorepublikanskim *quaestiones perpetuae* v. Jaramaz-Reskušić, *Kaznenopravni*, str. 103-11; glede *recuperatores*, imenovanih 171.g.pr.n.e. od Senata povodom iznude (*repetundae*) provincijalaca, kao preteče kazneno-sudskog sustava *quaestiones perpetuae*, v. *op. cit.*, str. 87-8 i bilj. 286.

⁶⁸ V. D. 47,10,5,9 (Ulp.); 47,10,6 (Paul.); usp. Paul. *Sent.* 5,4,8. Manfredini (*L'iniuria*, str. 809-17) smatra da je ta drevna sankcija umanjenja *existimatio* odnosno pravne i poslovne sposobnosti (nemogućnost biti svjedokom i pozivati svjedoke radi provedbe formalističkih pravnih poslova /npr. oporuke, kupoprodaje itd./; v. Zakonik XII ploča, tab. VIII,22; usp. Horvat, *Rimsko*, str. 117) povodom tog slučaja injurije uvedena (dakako prilagođena aristokratskom duhu Suline vladavine) već s *lex Cornelia de iniuriis*, a kasnijim senatskim mišljenjem (najvjerojatnije za Augustove vladavine) potvrđena odnosno protegnuta i na slučaj kada ne bi bilo nave-

bi se moglo reći da je Sulinim zakonom bila propisana specifična, složena sankcija mješovitog pravnog karaktera, točnije rečeno novčana kazna privatnog karaktera kao glavna kaznena mjera te instabilitet kao sporedna kaznena mjera javnopravnog karaktera. Dakle, s procesnopravnog motrišta taj zakon predviđa specifičan sudski postupak koji se mogao pokrenuti isključivo optužbom (*actio iniuriarum ex lege Corneliae*) neposredno oštećene osobe, ali pred pripadajućom *quaestio* odnosno onovremenim javnim, stalnim porotnim kaznenim sudom nadležnim za kornelijanske slučajeve injurije. Premda se radilo o oštećenikovoj optužbi, ona se prema klasičnim pravnim vrelima - za razliku od pretorske *actio iniuriarum aestimatoria* - nije mogla podići protiv roba, a činjenica da izrazi *reum recipere* ili *recipi* označavaju uključivanje optuženika u službenu listu optuženika (*nominis receptio*) pokazuje da je i ovlast koju dodjeljuje pretor proceduralni čin tipičan za kaznenosudski sustav *quaestiones perpetuae* odnosno *iudicium publicum*.⁶⁹ Nadalje, za razliku od privatnopravnog sudskog postupka u kojemu je, sukladno pravilima o *litis contestatio*, bilo dopušteno sucem izabrati čak i osobu koja bi bila u rodbinskoj vezi sa strankama, Ulpijanov odlomak - inače najobuhvatnije vrelo o Sulinom zakonu - svjedoči da prema odredbama tog zakona nisu mogli suditi krvni kao ni tazbinski srodnici optužitelja, pa ni njegov patron ili otac bilo kojeg od njih. Osim toga, taj odlomak svjedoči da je *actio iniuriarum ex lege Corneliae*, za razliku od *actio iniuriarum aestimatoria*, mogao podići isključivo *filius familias* (ali ne i *filia* ili supruga *in manu*) ako bi pretrpio jedan od triju oblika injurije, dok bi *pater familias* mogao podići pretkornelijansku pretorsku tužbu samo *suo nomine*.⁷⁰ Na kraju valja kazati da je i nakon donošenja kornelijanskog zakona oštećenom ostala mogućnost ostvarenja pravne zaštite putem pretorske *actio iniuriarum aestimatoria*, ali bez mogućnosti njezina kumuliranja s *actio iniuriarum ex lege Corneliae*, kojoj se pritom može dati prednost zbog unilateralnog (uz to svečanog i javnog) karaktera sudskog postupka koji se, naime, mogao odvijati bez prisutnosti odnosno suradnje optuženika.⁷¹

deno ime adresata klevetničkog spisa (v. D. 47,10,5,10-11; usp. D. 28,1,18,1 /Ulp./); *contra*, v. Pugliese, *Studi*, str. 138-41.

⁶⁹ V. odlomak Ven. Saturnina u D. 48,2,12,4; glede proceduralnih pravila koja su vrijedila u kaznenosudskom sustavu kasnorepublikanskih *quaestiones perpetuae* v. Jaramaz-Reskušić, *Kaznenopravni*, str. 103-11.

⁷⁰ D. 47,10,5pr. i § 6.

⁷¹ U tom smislu svjedoče D.47,10,6 (Paul.) i D. 47,10,7,6 (Ulp.); Gaj, *Inst.* 3,224-5; o zabrani kumulacije v. također Just. *Inst.* 4,4,10. Detaljnije v. Pugliese, *Studi*, str. 117-41; Kunkel, s.v. *Quaestio*, str. 768; von Lübtow, *Zum römischen*, str. 157-60; Plescia, *The development*, str. 280-1; usp. Polaya (*Iniuria*, str. 127-30) koji, oslonom na Paulove odlomke (D. 3,3,42,1 i *Sent.* 5,4,8), nudi kompromisno rješenje govoreći o kvazikaznenoj prirodi kornelijanskih kažnjivih ponašanja; *contra* v. Manfredini (*Contributi*, str. 217-50) koji pokušava dokazati da je *lex Cornelia de iniuriis* bio *lex privata iudicii* odnosno zakon koji je, u svrhu jačanja privatnopravne zaštite, tvorilo samo režim *actio iniuriarum ex lege Corneliae* kao poseban oblik pretorske *actio iniuriarum*.

Sumirajući izloženo, mogli bismo reći da je krajem republikanskog razdoblja pravna zaštita slobodnog Rimljanina kako glede tjelesnih ozljeda tako i glede povreda časti i ugleda bila gotovo sveobuhvatna, još uvijek ne sadržavajući bilo kakvu pravnu prazninu, koja će se, međutim, otvoriti - kako ćemo pokazati u nastavku rada - kasnijim, klasičnopravnim subjektiviziranjem pojma injurije.

IV.

Nakon dugotrajnog procesa pretorskog oblikovanja pojma injurije - s jedne strane ograničenog na hotimični čin, a s druge strane proširenog na činjenična stanja netjelesnih povreda, pretorska se tužba protiv injurije, najkasnije od Labea, počela povezivati s predodžbom da treba služiti sankcioniranju *contumelia* (od riječi *contemnere* u značenju prezreti, podcijeniti) nanesene slobodnom čovjeku. Polazeći od tog labeovskog izjednačavanja *iniuria* s *contumelia*, klasični su pravници pojmom *iniuria*, uz decemvirsku (*membrum ruptum, os fractum* i *iniuria*) te opisana ediktalna činjenična stanja, obuhvatili i druge međusobno vrlo različite - kako tjelesne tako i moralne, kako direktno tako i indirektno počinjene - povrede osobnosti. Pri tome *iniuria* više nije bila usmjerena isključivo na uspjeh odnosno povredu tuđe osobnosti, već je implicirala i namjeru njezina ostvarenja. Složili bismo se, stoga, s tvrdnjom pokojnoga profesora Horvata da je "*iniuria* prema shvaćanju klasičnih pravnik-a općenito obuhvaćala svako djelovanje i svako držanje (dapače i propust) kojim se izražava namjerno vrijeđanje ili omalovažavanje tuđe osobe".⁷²

Tako široko polje povreda osobnosti mogli bismo, slijedom brojnih odlomaka klasičnih pravnik-a, razvrstati u pet skupina.⁷³

Prvu skupinu činile bi tjelesne ozljede u rasponu od samog pokušaja i prijetnje premlaćivanjem⁷⁴ preko stvarnog udaranja šakom, štapom ili bičem⁷⁵ do izazivanja duševne bolesti davanjem lijeka ili drugog sredstva⁷⁶. Na ovom mjestu, međutim, treba skrenuti pozornost na činjenicu da upravo Ulpijanovo svjedočanstvo o tom posljednjem slučaju predstavlja najjasniji dokaz da se i nakon Labea za teške tjelesne ozljede (posebice ranjavanja i sakaćenja) počinjene nenamjerno, odnosno na temelju samog uspjeha proizašlog iz neposrednog kauzalnog nekusu-

⁷² *Rimsko*, str. 385; usp. Wittmann, *Die Körperverletzung*, str. 47-8.

⁷³ Tako Plescia, *The development*, str. 286-7.

⁷⁴ U tom smislu Ulpijan kaže: *Si quis pulsates quidem non est, verum manus adversus eum levatae et saepe territus quasi vapulaturus, non tamen percussit: utili iniuriarum actione tenetur.* (D. 47,10,15,1).

⁷⁵ Gaj, *Inst.* 3,220.

⁷⁶ Glede takvog slučaja Ulpijan se poziva na Labeovo mišljenje o dopustivosti *actio iniuriarum*, v. D. 47,10,15pr.

sa, dopuštala *actio iniuriarum aestimatoria*. Naime, takvi su slučajevi injurije prelazili granice labeovske *contumelia* odnosno granice pukog ignoriranja tuđe osobnosti te dovodili do tjelesnog, u spomenutom slučaju mentalnog oštećenja. S druge, pak, strane, subjektivni je element u klasičnom razdoblju uvažavan glede onih tjelesnih ozljeda koje su shvaćane ne samo kao napad na tjelesni integritet već i kao *contumelia*, a da pritom pravnici nisu govorili o *dolus* koji bi se odnosio na uspjeh same tjelesne ozljede, već isključivo o namjeri vrijeđanja tuđe osobnosti kao očekivanoj posljedici takve ozljede.⁷⁷

Nadalje, u drugu skupinu povreda osobnosti, prema mišljenju klasičnih pravnika, ulazila bi raznovrsna nasilna djelovanja kojima se onemogućava ostvarenje tuđih sloboda ili prava: tako uhićenje slobodnoga čovjeka kao da je rob-bjegunac⁷⁸ ili nasilno sprječavanje druge osobe da se kupa u javnom kupalištu, sjedi u javnom kazalištu odnosno šteta, sjedi, razgovara na javnim mjestima i s tim slučajevima izjednačeno sprječavanje ribolova u moru (pa čak i ispred tuđe kuće) kao i neograničenog korištenja i raspolaganja vlastitom imovinom⁷⁹ (uključujući prodaju vlastitog roba⁸⁰) ili nasilno sprječavanje druge osobe da plovi po moru⁸¹ ili, konačno, nasilno ulaženje u tuđu kuću odnosno sprječavanje ulaženja u vlastitu⁸².

Treću bi skupinu činile uvrede časti i dostojanstva rimskog građanina, u dijapazonu od pisanja i objavljivanja /uključivo i anonimnog/ sramotnog teksta protiv druge osobe⁸³ do javnog i glasnog vrijeđanja drugoga⁸⁴.

⁷⁷ Detaljnije, v. Wittmann, *Die Körperverletzung*, str. 48-62.

⁷⁸ Tako Ulpijan kaže: *Si liber pro fugitivo adprehensus erit, iniuriarum cum eo agit*. (D. 47,10,22); v. također Gaj, u D. 47,10,12 (*Si quis de libertate aliquem in servitute petat, quem sciat liberum esse ... iniuriarum actione tenetur*).

⁷⁹ U navedenim slučajevima Ulpijan (D. 47,10,13,7) svjedoči o zaštiti prava uporabe *res extra commercium humani iuris*, bilo da se u slučaju mora i rijeka radilo o *res omnium communes* koje su trebale služiti uporabi svih ljudskih bića koja poraba je bila zaštićena upravo s *actio iniuriarum*, bilo da se u slučaju javnih kupališta ili kazališta radilo o *res publice* čija je opća uporaba - inače zaštićena s *interdictum ne quid in loco publico fiat* - u navedenim slučajevima dobila zaštitu putem *actio iniuriarum*.

⁸⁰ Tako Ulpijan u D. 47,10,24; usp. D. 19,1,25.

⁸¹ U odlomku sadržanom u D. 43,8,2,9 Ulpijan, kao i u spomenutim slučajevima (v. *supra*), navodi da je i sama plovidba morem zaštićena s *actio iniuriarum*, a ne s *interdictum ne quid in loco publico fiat*.

⁸² Tako Paul u D. 47,10,23 (usp. Sulin zakon *de iniuriis*); Cic. *pro. Caec.* 12,35.

⁸³ Tako već Gaj (*Inst.* 3,220) svjedoči da injurija može biti počinjena ponajprije *cum quis pugno puta aut fuste percussus vel etiam verberatus...*; v. također D. 47,10,5,9 (Ulp.); 47,10,15,29 (Ulp.); Paul. *Sent.* 5,4,15-16.

⁸⁴ Tako već Gaj (*Inst.* 3,220) naglašava da injurija može biti izvršena ne samo udarcem (v. *supra*), *sed etiam si cui convicium factum fuerit...* Slijedom toga, Ulpijan se, komentirajući riječi pretorskog edikta *de convicio* (D. 47,10,15,2), poziva na Labeovo mišljenje da se vika, točnije *vociferatione*, mora sastojati od buke ili udruženih bučnih pogrda (*vel a concitatione vel a conventu*) usmjerenih određenoj osobi, a ako ona ne bi bila prisutna, buka je morala biti počinjena ispred njezine kuće, stana li dućana (§§ 3-4; 7; 9; 11-12); usp. *supra*.

Četvrtu bi skupinu činile uvrede javnog morala kao što su bile ustrajno slijeđenje *mater familias* ili nedorasle (muške ili ženske) osobe te povezano s tim otimanje njihovih pratilaca ili puko nagovaranje na odlazak⁸⁵.

I na kraju, u petu bi skupinu ulazile bilo kakve druge radnje usmjerene infamiranju neke osobe, počinjene bilo direktnim (npr. nošenjem korotne ili prljave odjeće ili raspuštene kose ili neuredne brade u prisutnosti ili blizini objekta uvrede⁸⁶)⁸⁷ bilo indirektnim (npr. bacanjem kamenja na kip nečijeg uvaženog oca⁸⁸)⁸⁹ djelovanjem.

Međutim, osim navedenog, klasični su pravници, počevši od Labea, razlikovali dva stupnja *iniuria*, pri čemu bi bilo koji od gorespomenutih deliktuoznih čina bio kvalificiran kao *iniuria atrox* zbog uvažavanja jednog od četiriju jasno postavljenih razloga: *ex loco* odnosno zbog specifičnosti mjesta izvršenja injurioznog čina - privatno ili javno, pred nekoliko osoba ili velikog skupa ljudi (npr. u prisutnosti pretora, u kazalištu, na Forumu), ili *ex tempore*, odnosno

⁸⁵ Nastavljajući nabrojavanje mogućih načina izvršenja injurije, Gaj u već spomenutom odlomku Institucija (3,220) navodi uporno praćenje *mater familias* ili mladića/djevojke odjevenih u *praetexta*, purpuroom obrubljenju odjeću koja je bila privilegija viših društvenih slojeva, a slobodnorodeni su je nosili obično do 17. godine. Precizirajući pojam injurije postavljen pretorskim ediktom *de adtemptata pudicitia*, Ulpijan zahtijeva da *mater familias* bude odjevena prikladno svojem društvenom statusu jer se u suprotnom (*si igitur non matronali habitu femine fuerit...*) neće raditi o utuživom pozivanju (*appellare*) ili odvođenju (*adsectari*) njezinih pratilaca (D. 47,10,15,15). Osim toga, Ulpijan u nastavku tog odlomka (§ 22) smatra da i potihlo, ali uporno praćenje spomenutih osoba može rezultirati određenim stupnjem infamije te čini utuživu injuriju napadajući njezinu vrlinu; usp. *supra*.

⁸⁶ Osim takvog zlonamjernog ponašanja, Ulpijan u istom odlomku o tumačenju pretorskog edikta *Ne quid infamandi causa fiat* navodi i sastavljanje prostačkih rugalica te objavljivanje odnosno pjevanje bilo čega što blati reputaciju druge osobe (D. 47,10,15,27).

⁸⁷ U kontekstu injurioznog čina koji je direktno usmjeren infamiranju druge osobe, svakako valja spomenuti da je već Gaj kao jedan od načina izvršenja injurije predvidio pisanje pisma ili sastavljanje pogrdne pjesme učinjene *ad infamiam alicuius*, ali i uzimanje imovine tobožnjeg dužnika radi namirenja nepostojećeg duga (*Inst.* 3,220). O sličnom svjedoči Ulpijan kada injurijom proglašava kako okupiranje bilo kojeg dijela tuđe imovine počinjeno s namjerom vrijeđanja njezina vlasnika tako i oglašavanje prodaje založene stvari prije dospijeca duga počinjeno s istom takvom namjerom (D. 47,10,15,31-32; usp. *supra*). Konačno, Ulpijan direktnom injurijom smatra i slučaj pozivanja pred sud isključivo *per iniuriam... vexandi mei causa* (D. 47,10,13,3).

⁸⁸ U tom kontekstu Paul se poziva na Labeovo mišljenje prema kojemu sin, u slučaju da kip njegova oca bude razbijen bacanjem kamenja na njegov spomenik, neće moći podići *actio sepulchri violati*, već *actio iniuriarum aestimatoria* (D. 47,10,27).

⁸⁹ Razlikujući direktnu injuriju - počinjenu protiv *pater* ili *mater familias*, od indirektno injurije - počinjene protiv prirodnorodene djece, žene ili snahe *pater familias* ili protiv robova određenog *dominus* ili nad tijelom pokojne osobe čiji smo zakonski (civilni ili pretorski) te oporučni nasljednik, Ulpijan podcrtava da utuživost indirektno injurije leži u činjenici da se injurija usmjerena prema bilo kojoj osobi podvrgnutoj vlasti *pater familias vel affectui subiecti sint* reflektira na nj odnosno na njegovu osobnu čast (D. 47,10,1,3-9).

zbog specifičnosti vremena njegova izvršenja (npr. tijekom javnih igara), ili *ex persona*, odnosno zbog društvenog statusa povrijeđene osobe (npr. magistrat, senator, roditelj, patron i sl.) ili, konačno, *ex facto*, odnosno zbog težine samog čina (npr. ranjavanje, udarac u lice, posebice oko).⁹⁰

Slijedom navedene distinkcije, klasična pravna vrela svjedoče i o jednoj novoj društvenoj pojavi: naime, *iniuria atrox* bila je, najkasnije od razdoblja dinastije Severa, podvrgnuta javnoj, kaznenopravnoj represiji *extra ordinem*⁹¹ i time podignuta na rang javnog kaznenog djela (*crimen iniuriarum*) odnosno svrstana među onovremena *crimina extraordinaria*⁹². Premda u sklopu pravnih vrela koja se odnose na klasično razdoblje rimske pravne povijesti izraz *crimina extraordinaria* susrećemo samo u naslovu jedanaestog titula četrdeset sedme knjige Justinijanovih Digesta te u jednom Paulovom odlomku u njima sačuvanom (D. 48,16,3), njime obuhvaćena - mnogobrojna i raznovrsna - kaznena djela bila su detaljno opisana u četrdeset sedmoj knjizi Digesta (tit. 11-20) te izložena ne samo u mnogim titulima njihove četrdeset osme knjige već i u postklasičnoj zbirci *Collatio legum Mosaicarum et Romanarum* (knj. 7,11-15) te u Paulovim *Sententiae* (knj. 1,15; 1,20A; 1,21; 5,18-22).⁹³ Riječ

⁹⁰ O tome izričito svjedoče Gaj (*Inst.* 3,225), Ulpijan (D. 47,10,7,6-8), Paul (*Sent.* 5,4,10; D. 47,10,8) kao i Aul. Gelijski (*Noct. Att.* 20,1,32-33). V. također Just. *Inst.* 4,4,9-10. U tom kontekstu posebice ističemo odlomak Paulovih *Sententiae* (5,4,10) u kojemu se glede preciziranja elementa vremena (*tempus*) koristi izraz *quotiens* u značenju ponavljanja odnosno trajanja uvredljivog čina, što ga objektivno kvalificira kao *iniuria atrox*.

⁹¹ Već je August, reformirajući redoviti sustav kaznene represije (*quaestiones perpetuae*), postavio temelje *cognitio extra ordinem*, novog kazneno-sudsko-postupovnog sustava u djelokrugu kojega su postupno bivali uvučeni kvalificirani oblici pojedinih privatnih delikata, detaljnije v. I. Jaramaz Reskušić, *Augustove reforme kaznenog prava i pravosuđa*, Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu, vol. 13, 1/2006., str. 297-332; glede *furtum*, v. ista, *Krađa u rimskom pravu: delictum publicum i delictum privatum*, Zbornik, PFZ, vol. 57, 2/2007., str. 313-352. Detaljnije o razvoju organizacijskih i funkcionalnih pravila *cognitio extra ordinem* u kaznenopravnoj sferi primjene u razdoblju od Augusta do Justinijana v. I. Jaramaz Reskušić - T. Medančić, *Cognitio extra ordinem* u rimskom pravu, *Pravnik*, vol. 40, 82/2006., str. 71-5, 89-109.

⁹² D. 47,10,7,6 (Ulp.); 47,10,40 (Mac.); *Cod.* 2,11,5 /198.g./; 9,2,5 /241.g./.

⁹³ Što se tiče dijelova *Codex Iustinianus repetitae praelectionis* koji se odnose na materiju kaznenog prava, valja podsjetiti da je isprepletenost regulacije zakonski propisanih kaznenih djela odnosno redovite represije putem *iudicia publica* s izvanrednim kaznenim djelima odnosno represijom putem sudbenih organa *extra ordinem* znatno naglašenija nego u Digestama, a pritom je u odnosu na drugospomenuta djela izložen samo normativni sadržaj onih carskih konstitucija objavljenih nakon razdoblja principata kada se izgubila razlika između redovite i izvanredne represije. Sukladno tome, izraz *extra ordinem* susrećemo u samo tri carske konstitucije: dvije potječu iz razdoblja dinastije Severa - prvom se propisuje što je potrebno za pokretanje kaznenog postupka povodom *crimina quae legibus, aut extra ordinem coercentur* (3,15,1 iz 194.g.), drugom se propisuje *extra ordinem* kažnjavanje optuženika koji nakon izvršenih formalnosti glede podizanja optužbe ne pristupi sudu (9,1,3,1 iz 222.g.), a treća je Gordijanova konstitucija kojom se za optuženika *qui destitit* propisuje *extra ordinem* kažnjavanje i *infamia* (9,45,2 iz 239.g.).

je o kaznenim djelima koja su u doba kasnog principata bila potpuno novooblikovana, a u okviru kojih su jednu podskupinu činili otežani oblici *delicta privata*, drugu štetna i stoga kažnjiva ponašanja dotad nepoznatog sadržaja, ali ponajvećma povezana s *delicta publica* predviđenim republikanskim kaznenim zakonima, a treću podskupinu činila su ona nedopuštena ponašanja koja su prvi put bila predmetom, i to isključivo, kaznenog gonjenja sudbenih organa *extra ordinem* (*praefectus Urbi, praef. praetorio, praef. annonae, praef. vigillum*, upravitelji provincija, *ad hoc* imenovani suci-istražitelji).⁹⁴ Premda su se naznake uvlačenja težih oblika *delicta privata* u javnu sferu kaznene represije pojavile već, kao što smo pokazali povodom Sulinih *pulsatio* ili *verbaratio* ili *vi domum introire*, u kasnorepublikanskom razdoblju,⁹⁵ ta pojava kulminirala je tijekom 2. st., i to kao posljedica djelovanja spomenutih carskih službenika koji su ostvarujući svoje dužnosti stupili u stanje jurisdikcijske interferencije s građanskopravnim djelovanjem oštećenika, sve s ciljem da prisvoje isključivo pravo represije otežnih oblika onih privatnih delikata povodom kojih se javno gonjenje i kažnjavanje činilo nužnim i opravdanim. Ako kasnoklasičnim pravnim vrelima, koja svjedoče, kako ćemo pokazati, o političkoj i pravnoj zrelosti naznačenog evolutivnog procesa proširenja sfere javne, *extra ordinem* represije, pridodamo Hermogenijanov fragment - *De iniuria nunc extra*

⁹⁴ V. Mommsen, *Röm. Strafrecht*, str. 193-6; E. Costa, *Crimini e pene da Romolo a Giustiano*, Bologna, 1921., str. 81-181; G. Pugliese, *Linee generali dell'evoluzione del diritto penale pubblico durante il principato*, ANRW, II, 14/1982, str. 746-59, 773-82; Jaramaz-Reskušić, *Kaznenopravni*, str. 249-88.

⁹⁵ Bila je to posljedica direktnog utjecaja pojedinih zakona na kazneni postupak pred *quaestiones perpetuae*, o čemu možda najjasnije svjedoči Ulpijanov komentar Suline *lex Cornelia de iniuriis* (D. 47,10,5pr.-1; usp. Paul. *Sent.* 5,4,8) - povodom uvrede počinjene udaranjem, bičevanjem ili nasilnim ulaženjem u tuđu kuću provodio se postupak svojstven sustavu *quaestiones perpetuae* a izricala novčana kazna dvojbenog pravnog karaktera; v. *supra*. Osim toga, u nastavku tog odlomka (§§ 9-11) učeni pravnik navodi da će u slučaju uvrede počinjene zlonamjernim sastavljanjem ili objavljivanjem klevetničkih napisa također biti vođen javni kazneni postupak pred odgovarajućom *quaestio* uz izricanje javnopravne sankcije instabiliteta, pri čemu nejasnim ostaje pitanje je li postupak mogao pokrenuti samo oklevetani ili bilo koji rimski građanin. Nadalje, Ulpijan svjedoči da su privatni delikti poput grabeža (D. 47,8,2,1), zlonamjernog i protupravnog nanošenja štete u gomili nastaloj prilikom pobune ili nemira (D. 47,8,2,2; 47,8,4) kao i nasilnog odnošenja ili zlonamjernog prihvatanja stvari otetih prilikom požara, rušenja zgrade, brodoloma ili jurišno osvojenog broda (D. 47,9,1,1), već prilikom početne, pretorske regulacije bili u uskoj vezi s javnom represijom kaznenog djela *vis*, utvrđenom najprije s *lex Plautia de vi* (g.), a potom s *lex Iulia de vi privata* (g.) - zakonima kojima je kaznena sudbenost odgovarajuće *quaestio* bila proširena i na spomenuta kažnjiva ponašanja te je postojala mogućnost da raptor, neovisno o građanskom postupku pokrenutom s pretorskom *actio vi bonorum raptorum*, bude gonjen i kažnjen u javnom kaznenom postupku pokrenutom prema jednom ili drugom zakonu; usp. Romac, *Rimsko*, str. 345-6 točka 5. Glede *furtum* v. I. Jaramaz-Reskušić, *Krađa u rimskom pravu: delictum publicum i delictum privatum*, Zbornik PFZ, vol. 57, br. 2/2007., posebice str. 321-31.

*ordinem ex causa et persona statui solet...*⁹⁶, mogli bismo pretpostaviti da su se, suvremenim rječnikom govoreći, kvalificirani oblici injurije krajem 3. i početkom 4. st. u tolikoj mjeri multiplicirali da je ekstraordinarna kognicija postala isključiv način sudbenog postupanja s diskrecijskom mogućnošću izricanja⁹⁷ pooštrenih te društveno diferenciranih kaznenih mjera⁹⁸, koje su se mogle sastojati od tjelesnog discipliniranja batinanjem za pripadnike nižih društvenih slojeva (tzv. *humiliores*), a kažnjavanja privremenim progonstvom ili zabranom raspolaganja vlastitom imovinom za pripadnike viših društvenih slojeva (tzv. *honestiores*)⁹⁹.

Što se tiče injurija koje su zbog težine napada odnosno društvene opasnosti, prouzročene različitim subjektivnim ili objektivnim okolnostima izvršenja, u kasnoklasično doba bile prepuštene javnoj, kaznenoj sudbenosti organa *extra ordinem*, Paulove *Sententia* (5,4) kao i pojedini fragmenti sačuvani u Justinijanovim Digestama (47,10) svjedoče, s jedne strane, o *iniuria in corpus*, od-

⁹⁶ Hermogenijanov odlomak *libro quinto epitomarum*, sadržan u D. 47,10,45, u cijelosti glasi: *De iniuria nunc extra ordinem ex causa et persona statui solet. Et serui quidem flagellis caesi dominis restituntur, liberi uero humilioris quidem loci fustibus subiciuntur, ceteri autem uel exilio temporali uel interdictione certe rei coercentur.*

⁹⁷ Glede analize širine diskrecijskih ovlasti sudbenih organa *extra ordinem*, točnije rečeno uvažavanja dviju skupina elemenata prilikom izricanja "individualizirane" kaznene mjere - onih vezanih uz *qualitas personarum* (posebice *honoris reverentia* i *respectus dignitatis*) kod kojih temelj prilagodbe kazne počiva u različitoj težini koju istovrsna kazna može izazvati ovisno o društvenom položaju počinitelja te onih koji se odnose na *modus admissi* (s jedne strane *aetas*, *sexus*, osobne karakteristike /posebice društveni položaj/ kako subjekta tako i objekta kaznenog djela, rodbinski i drugi odnosi podređenosti, specijalni povrat, afektivno stanje počinitelja i/ili oštećenog, a s druge strane *res* odnosno *factum*, *tempus*, *locus*, sredstva izvršenja djela i druge vanjske okolnosti) kod kojih temelj prilagodbe počiva u specifičnoj težini počinjenog kaznenog djela, v. Jaramaz-Reskušić, *Kaznenopravni*, str. 291-329.

⁹⁸ O klasično podrijetlu (Hadrijanov reskript iz 119.g., v. D. 47,21,1 = *Coll.* 13,3,2) i pravnom značenju diferencijalnog kažnjavanja utemeljenog na počiniteljevoj pripadnosti skupini *humiliores* ili skupini *honestiores*, detaljno v. Jaramaz-Reskušić, *op.cit.*, str. 295-303. Na ovom mjestu ističemo da je Paul upravo povodom definiranja pojma *atrox iniuria* pružio vjerojatno najprecizniji opis skupine *honestiores*: rimski senatori, vitezovi, dekursionari, magistrati, edili, suci ili bilo koje druge osobe na uglednom položaju (*Sent.* 5,4,10).

⁹⁹ Za razliku od Hermogenijana - pravnika s kraja 3. i početka 4. st. (v. *supra*), Macer (D. 47,10,40) svjedoči o *extra ordinem* kažnjavanju izricanjem zabrane obavljanja pojedinih javnih službi. Taj kasnoklasični pravnik citira jedan reskript cara A. Severa kojim se počinitelju teške uvrede (*iniuria atrox*) propisuje kazna trajnog isključenja iz reda dekursionara, tj. iz reda doživotno izabranih članova municipalnih vijeća koji su, međutim, uz određene pogodnosti i privilegije, vlastitom imovinom odgovarali državi za poreze koje je njihova općina (kao jedinica lokalne samouprave u Rimskom Carstvu) morala prikupiti, a što ih je u postklasičnom razdoblju učinilo nasljedno vezanim ne samo za tu funkciju već i za mjesto rođenja, odnosno pretvorilo u kastu sakupljača poreza, tzv. *curiales*, v. A. Romac, *Rječnik rimskog prava*, Zagreb, 1975., str. 149; *Justinian: The Digest of Roman Law /Theft, Rapine, Damage, Insult/*, London, 1979., str. 189-90.

nosno o otežnim oblicima realne injurije, tj. teškim napadima na tjelesni integritet druge osobe, a s druge strane o *iniuria extra corpus*, odnosno o otežnim oblicima verbalne injurije, tj. teškim povredama bilo dostojanstva ili ugleda druge osobe bilo časti i slobode, točnije stidljivosti ili spolnog integriteta druge osobe, ali i zakonitog rimskog braka.¹⁰⁰

U prvu skupinu, skupinu realnih injurija, prema Paulovim svejdočanstvima, ulazili su ponižavajući napadi na tjelesni integritet izvršeni bičevanjem (*verberatio*) ili nasilnim obeščašćenjem neudane žene (*stuprum*), a povezano s tim i podizanje lažne optužbe zbog silovanja (*interpellatio de stupro*)¹⁰¹, ili silovanjem *puero praetextato*, tj. dječaka (u dobi između 14 i 17 godina, obučenog u *togu virilis*) kojemu je prethodno silovito odveo odnosno potkupio obvezatne pratiocice (*abducto ab eo vel corrupto comite*) ili kojega je prethodno nagovarao nepristojnim načinom ili ponudama (*persuadere*)¹⁰². Zapriječenom smrtnom kaznom - kako za silovanje ženskih osoba tako i za pederastiju - bila je istaknuta društvena opasnost takvih napada, a pooštrenom kaznom tjelesnog mučenja do smrti (*summum supplicium*) zapriječenom za potkupljivog pratioca (kao sudionika-pomagača) dodatno je bila podcrtana u slučaju pederastije. Ako Paulovoj precizaciji dodamo s jedne strane spomenuta svjedočanstva klasičnih pravnika iz kojih proizlazi da je tumačenjem pretorskih edikata oblikovan samostalni pojam *iniuria atrox*¹⁰³, a s druge strane Ulpijanove odlomke iz kojih proizlazi da je *iniuria atrox* koju bi počinila bilo slobodna osoba oglušivši se (zbog vlastite infamnosti ili siromaštva) na osuđujuću presudu povodom *actio iniuriarum aestimatoira* bilo rob u odsut-

¹⁰⁰ Paul. *Sent.* 5,4; D. 48,16,7 (Ulp.); 48,1,7 (Mac.); 48,19,16pr. i § 2 (Ven. Sat.).

¹⁰¹ U tom smislu svjedoči odlomak Paulovih *Sententiae: Corpori iniuria inferetur, cum quis pulsatur cuius stuprum inferitur /aut de stupro interpellatur/. Quae res extra ordinem uindicatur, ita ut pulsatio pudoris poena capitibus uindicetur.* (5,4,4). Glede rasprave o silovanju (*stuprum*) koje potpada pod *iniuria* reprimiranu *extra ordinem* te kažnjivu smrtnom kaznom, a ne pod Augustovu *lex Iulia de adulteriis coercendis*, usp. U. Brasiello, *La repressione penale in diritto romano*, Napoli, 1937., str. 226-8; I. Jaramaz Reskušić, *Lex Iulia de adulteriis coercendis: pojam, optužba i represija preljuba*, Zbornik PFZ, vol. 55, br. 3-4/2005., str. 669-70 i dalje.

¹⁰² Paul. *Sent.* 5,4,14 = D. 47,11,1,2. Međutim, u Paulovim *Sententiae* (2,26,12-13 = *Coll.* 5,2,1) postoji još jedno svjedočanstvo, premda neadekvatno smješteno pod rubriku *De adulteriis*, koje se odnosi na izvanredno kazneno djelo silovanja slobodnog muškarca. Takav kaznenopravni karakter djela obrazlaže se činjenicom da je drevna *lex Scantinia* odnosno novčana kazna njome propisana u slučaju aktivne pederastije vrlo brzo izašla iz upotrebe (nije bila ustanovljena posebna *quaestio* te se kazna mogla potraživati bilo putem privatnog postupka /tj. popularnom tužbom, tako Mommsen, *Röm. Strafrecht*, str. 704/ bilo putem javnog komicijskog postupka /tako C. Ferrini, *Diritto penale romano. Esposizione storica e dottrinale*, Milano, 1902., str. 361 i bilj. 3/) te bila zamijenjena pravno različitim i vrlo promjenjivim oblicima strožih sankcija (poput smrtne kazne u slučaju aktivne pederastije odnosno konfiskacije polovine imovine /uz zabranu testamentarnog raspolaganja ostatkom/ u slučaju pasivne pederastije); v. Brasiello, *La repressione*, str. 228-30.

¹⁰³ V. *supra*, bilj. 89; v. također D. 47,10,7,3; 47,10,9,pr.-3 (Ulp.); 47,10,40 (Mac.).

nosti svoga gospodara, bivala prepuštena javnopravnoj, kaznenoj represiji *extra ordinem* - u prvom slučaju pretora, a u drugom upravitelja provincije,¹⁰⁴ mogli bismo pretpostaviti da su kaznenom represijom kasnog principata bili obuhvaćeni ne samo udaranje i silovanje kao kvalificirani oblici realne injurije već i raznovrsne teške i ponižavajuće tjelesne ozljede koje bi, najvjerojatnije tijekom igara i na javnom mjestu, počinili slobodnjaci nižeg društvenog statusa ili robovi nad pripadnicima viših slojeva društvene ili obiteljske hijerarhije, a koje bi ozljede nastale od nanošenja udaraca, rana pa čak i osakaćenja vitalnog organa.¹⁰⁵

Što se tiče druge skupine, verbalnih injurija najstarijim oblicima povrede dostojanstva druge osobe, koje je *extra ordinem* gonio i kažnjavao već *praefectus Urbi*, prema Ulpijanovim bismo svjedočanstvima mogli smatati oslobođenikovu uvredu patrona i njegove obitelji te sinovu uvredu roditelja. U prvom slučaju riječ je o djelu koje bi počinio oslobođenik (*libertus*) bilo izgovaranjem uvredljivih riječi ili izvikivanjem psovki upućenih patronu, njegovoj supruzi ili sinu, bilo lažnim prijavljivanjem kaznenog djela ili neprijateljskim roćenjem na njihovu štetu. U drugom slučaju riječ je o djelu koje bi počinio sin (*filius*) upućivanjem pogrđnih riječi ili podizanjem *impias manus* na majku ili oca.¹⁰⁶ Tijekom 3. st. izvanredna je kaznena represija verbalnih uvreda dostojanstva ili ugleda druge osobe počinjenih *contra bonos mores* obuhvatila, kako proizlazi iz Paulovih *Sententiae*, ponajprije *convicium* koji je sada mogao biti počinjen ne samo udruženim i javnim izvikivanjem psovki ili sramotnih riječi nego i nazivanjem pogrđnim imenima ili slijeđenjem druge osobe otkrivenim donjim dijelom tijela.¹⁰⁷ U tu skupinu *iniuria extra corpus* Paul nadalje svrstava *libelli famosi*, tj. pisanje sramotnih spisa *in contumeliam*, s namjerom da se drugu osobu izvrgne javnom vrijeđanju, podcjenjivanju ili omalovažavanju,¹⁰⁸ zatim *carmen famosum*, tj. sastavljanje i pjevanje *psaltarium* ili druge pogrđne pjesme u kojoj bi se adresat mogao prepoznati a bilo bi počinjeno *in iniuriam*, s namjerom njegova vrijeđanja odnosno

¹⁰⁴ D. 47,10,35; 47,10,9,3.

¹⁰⁵ Glede preciznog određenja kvalifikatornog elementa, tj. prirode tjelesne ozljede, na ovom je mjestu potrebno podsjetiti kako Ulpijan, suprotstavljajući se Labeovu mišljenju, drži da su tjelesne povrede počinjene s namjerom usmrćenja, konkretno udarac ili ozljeda glave naneseni mačem, nedvojbeno trebale biti kažnjavane na isti način kao i ubojstvo, a to znači u okviru redovite kaznene sudbenosti odnosno *iudicium publicum* pokrenutom na temelju *lex Cornelia de sicariis* (D. 47,10,7,1).

¹⁰⁶ D. 1,12,10; 37,15,1,2.

¹⁰⁷ Paul. *Sent.* 5,4,1; 5,4,19; 5,4,21. Komentirajući pretorski edikt *de convicio*, Ulpijan se (D. 47,10,15,2-12) poziva na Labeovo mišljenje prema kojemu *contra bonos mores* ne bi trebalo shvatiti uzimajući u obzir počiniteljeve, već moralne standarde zajednice u cjelini (§ 6), pri čemu se odgovornom nije smatrala samo osoba koja se priključila opisanom deranju, nego i njegov začetnik ili organizator (§ 8); usp. *supra*.

¹⁰⁸ Paul. *Sent.* 5,4,1; glede kazne v. 5,4,17.

umanjenja društvenog ugleda,¹⁰⁹ i - na kraju - *iniuria* u užem smislu počinjenu tako da jedna osoba drugu polije smrdljivim gnojem ili zamaže blatom odnosno izmetom.¹¹⁰ Premda je izricanje kazne bilo prepušteno slobodnoj procjeni sudbenog organa *extra ordinem*, Paul povodom dva slučaja ipak konkretnije navodi kaznenu mjeru: za *carmen famosum* deportaciju na otok, a za *libelli famosi* blažu kazna, tj. relegaciju na otok kao gornju granicu kažnjavanja.¹¹¹ Konačno, u skupinu teških povreda dostojanstva ili ugleda druge osobe mogli bismo uvrstiti i slučaj tzv. sudske korupcije: naime, prema Ulpijanovoj potvrđi Papinijanova mišljenja teškom bi se injurijom smatrala - te bila kažnjiva bičevanjem određenim odlukom upravitelja provincije ali i susljednom infamijom - već sama spremnost osobe, najvjerojatnije iz sučeve blizine (primjerice nižerangirani službenik u sudskoj kancelariji), da proda ishod nekog sudskog postupka.¹¹² Premda *venditio sententiae* ne može u pravnotehničkom smislu - ni *ex facto*, ni *ex loco*, ni *ex tempore* - biti kvalificirana kao *iniuria atrox*, smatramo da se može općenito držati teškom injurijom jer vrijeđa društveni ugled nositelja sudske vlasti.

¹⁰⁹ Paul. *Sent.* 5,4,15-16. Što se tiče geneze i kaznenopravnog sadržaja *carmen famosum*, Pugliese (*Linee*, str. 777-8 i bilj. 142) s jedne strane napominje da se to izvanredno kazneno djelo trećeg stoljeća ne smije poistovjećivati s *malum carmen* ili s *occensatio* Zakonika XII ploča, a s druge strane pretpostavlja da se ono sve do Paulova svjedočanstva izjednačavalo s *libelli famosi* jer se u oba slučaja izricala sankcija *instabilitas* - u slučaju *carmen famosum* na temelju jednog senatskog mišljenja, a u slučaju spomenutih *libelli* na temelju tumačenja *lex Cornelia de iniuriis* (v. D. 28,1,18,1; 47,10,5,9-10); v. također A. D. Manfredini, *La diffamazione verbale nel diritto romano. I. Età repubblicana*, Milano, 1979., str. 80-91.

¹¹⁰ Paul. *Sent.* 5,4,19-21. Napominjemo da Paul u odgovarajućem odlomku *Sententiae* (5,4,13 = D. 47,11,1,1), nakon opisane *iniuria*, naglo prelazi na onečišćenje (vode, cijevi, spremišta) počinjeno na štetu cjelokupne zajednice, naglašavajući da su počinitelji takvih injurija bivali vrlo strogo kažnjeni. Premda Costa (*Crimini*, str. 163) u navedenim slučajevima onečišćenja voda namijenjenih kućanstvu vidi uvredu časti druge osobe izvršenu realnim napadom izrazito ponižavajućeg karaktera, ispravnijim smatramo zaključiti da su u kaznenoj politici kasnog principata o kojoj Paul svjedoči jednako bile tretirane kako uvrede dobrih običaja i morala upućene pojedincu na štetu njegova dostojanstva i ugleda tako i one upućene cjelokupnoj zajednici na štetu javnog (higijenskog) reda.

¹¹¹ U takvom različitom kažnjavanju J. Kranjc (*Glavna kazniva dejanja rimskega kazenskoga prava ob koncu 2. in v začetku 3. stoletja n.š. in kazni, ko so bile zanje zagrožene*, Zbornik znanstvenih razprav, Ljubljana, 48/1988., str. 25-6) ne vidi odraz nejednakog, stupnjevitog tretiranja društvene težine odnosno opasnosti tih kvalificiranih oblika verbalne injurije, već samo Paulovu namjeru da na taj način podcrta specifičnosti izvršenja istog kaznenog djela koje autor, sukladno suvremenoj kaznenopravnoj terminologiji, naziva kaznenim djelom protiv časti i dobrog imena.

¹¹² D. 47,10,15,30; v. sličan slučaj kod Paul. *Sent.* 5,25,13. Što se tiče primjene tjelesnog kažnjavanja bičevanjem (*fustigatio*), slažemo se s mišljenjem J. Gebhardta (*Prügelstrafe und Züchtigungsrecht im antiken Rom und in der Gegenwart*, Köln-Wien, 1994., str. 75-7) da se takva kazna, posebice zbog uvažavanja kaznenopravne dihotomije *humiliores-honestiores*, nije mogla primjenjivati protiv sudaca i drugih državnih službenika iz redova senatora, vitezova i drugih pripadnika skupine *honestiores*.

Što se tiče povreda časti i slobode druge osobe kao podvrste *iniuria extra corpus*, prema Paulovim svjedočanstvima radilo se, s jedne strane, o napadu na stidljivost udane ili neudane žene počinjenom navođenjem - bilo riječima bilo davanjem na upotrebu vlastite kuće ili novca - na spolni odnos ili sličan nemoralni čin,¹¹³ a s druge strane o povredi slobode i svetosti zakonitog rimskog braka koja je mogla biti počinjena raznovrsnim moralnim pritiscima na volju druge osobe. Pritom Paul precizira da je povreda valjanog braka mogla biti izvršena bilo uznemiravanjima prilikom same svadbe odnosno zaključenja braka na način da bi *sollicitatores alienarum nuptiarum* zavodili tuđeg budućeg muža s ciljem onemogućavanja sklapanja braka, bilo ometanjem tuđe bračne zajednice na način da bi *matrimonium interpellatores* poticali razvod postojećeg braka odnosno pozivali oženjene muškarce na sklapanje drugog odnosno novog braka s njima. Što se tiče kažnjavanja, smatramo da Paulovi odlomci svjedoče o pooštrenoј kaznenoј represiji povodom opisanih oblika kvalificirane netjelesne injurije. To nedvojbeno proizlazi glede napada na moralnu čistoću ženskih osoba povodom kojih učeni pravnik navodi smrtnu kaznu za dovršeno djelo (*perfecto flagitio capite punitur*), a deportaciju na otok za djelo u pokušaju (*imperfecto in insulam deportatur*). Premda ne specificira kaznenu mjeru primjenjivanu povodom povreda valjanog rimskog braka, rečena kvalifikacija proizlazi iz činjenice da ekstraordinarnu kažnjivost takvih povreda (čak i neovisno o postignutom rezultatu) opravdava ne toliko zbog nepostojanja odgovarajućeg kaznenog djela *ordo iudiciorum publicorum* koliko zbog *propter voluntatem perniciosae libidinis*, tj. zbog opasnosti koju po javni moral izaziva sklonost počinitelja prema samovoljnom odnosno razuzdanom i sladostrasnom ponašanju.¹¹⁴

V.

Što se tiče regulacije instituta injurije u postklasičnom razdoblju, smatramo da malobrojna pravna vrela¹¹⁵, usprkos činjenici da su kompilatori u Justinija-

¹¹³ Paul. *Sent.* 5,4,14 = D. 47,11,1,2; glede usporedbe s pretorskim ediktom *de adtemptata pudicitia* v. *supra*.

¹¹⁴ Paul. *Sent.* 5,4,5 = D. 47,11,1pr.

¹¹⁵ Razdoblje između sastavljanja Paulovih *Sententiae*, u kojima je injuriji posvećeno opširno i gotovo usklađeno izlaganje u četvrtom titulu pete knjige, i Justinijanove kompilacije, u okviru koje je sačuvano desetak carskih konstitucija donesenih u intervalu od vladavine Aleksandra Severa do one Dioklecijana (*Cod. Iust.* 9,35,1-10), te samo dvije iz 5. st. (v. *infra*), obilježava posvemašnja nezainteresiranost carskog zakonodavstva glede *iniuria* u pravnotehničkom smislu. Među relevantnim postklasičnim vrelima ne smijemo ispustiti *Collatio legum Mosaicarum et Romanarum* (kraj 4. i početak 5. st.) u kojoj je zbirci (*ius i leges*) poglavlje posvećeno *iniuria* smješteno u kontekst kaznenog prava pod tit. *de atroci iniuria* (1,2; glede

novim *Institutiones* - najvjerojatnije zbog klasicističke reminiscencije nametnute obiljem relevantnog tekstualnog materijala¹¹⁶ - uvrijeđenoj osobi dopustili mogućnost izbora *vel criminaliter agere vel civiliter*,¹¹⁷ jasno pokazuju kako je postklasična, točnije postdioklecijanska sudbena praksa dokinula privatnu građanskopravnu *actio iniuriarum aestimatoria* te represiju javnokaznenog tipa iznjedrila prevalentnim oblikom pravne zaštite povodom injurije. Pritom na ovom mjestu moramo istaknuti posvemašnju nezainteresiranost carskog zakonodavstva tijekom 4. i 5. st. glede regulacije *iniuria* u pravnotehničkom smislu. To je vjerojatno bila posljedica politički uvjetovanog rušenja koncepta *iniuria* kao zaštitnika osobe, posebice časti i digniteta pojedinca, te procesa ekscerpiranja sastavnica njegova sadržaja odnosno stvaranja novih autonomnih kaznenih djela kod kojih je, međutim, pažnja zakonodavca bila koncentrirana više na zaštitu javnog interesa odnosno promoviranje etičkih modela i ponašanja sukladnih ideologiji Carstva (npr. korektna provedba administrativno-sudbene vlasti) negoli na zaštitu pojedinca *per se* (npr. optuženika od anonimnih optužbi).¹¹⁸ Istovremeno je, pak, u stotinjak carskih konstitucija razba-

porijekla i karaktera paulovskih odlomaka o injuriji sadržanih u *Coll.* 2,5-6, v. G. Scherillo, *Pauli de iniuriis liber singularis*, Studi in onore di Siro Solazzi, Napoli, 1948., str. 439-450). Analizirajući stanje postklasičnih vrela koja se odnose na injuriju, G. Bassanelli Sommariva (*L' "iniuria" nel diritto penale del quarto e quinto secolo*, Atti dell'Accademia Romanistica Costantiniana, Perugia, 8/1990., str. 652-3) izostanak titula *de iniuriis* u Teodozijeju kodeksu pokušava objasniti namjerom njegovih komisara da izbjegnju specifično tretiranje te materije, a spomenute dvije carske konstitucije iz 5. st. drži procesnopravno relevantnima, ali u cijelosti gledano ipak marginalnim zakonodavčevim intervencijama.

¹¹⁶ O tom historiciističkom aspektu govori M. Balzarini (*De iniuria extra ordinem statui. Contributo allo studio del diritto penale romano dell'età classica*, Padova, 1983., str. 14-5, 35-6) kada pretpostavlja da je snažno inzistiranje kompilatora na dvama mogućim postupcima povodom injurije posljedica činjenice da takva praksa nije bila konstantom tijekom postklasičnog razdoblja; glede Polayeva mišljenja v. *infra*.

¹¹⁷ *Just. Inst.* 4,4,10: *In summa sciendum est de omni iniuria eum qui passus est posse vel criminaliter agere vel civiliter. et si quidem civiliter agatur, aestimatione facta secundum quod dictum est poena imponitur. sin autem criminaliter, officio iudicis extraordinaria poena reo irrogatur: hoc videlicet observando, quod Zenoniana constitutio introduxit, ut viri illustres quique supra eos sunt et per procuratores possint actionem iniuriarum criminaliter vel persequi vel suscipere secundum eius tenorem, qui ex ipsa manifestius apparat.*

¹¹⁸ Navodimo tek jedan, ali, s našeg aspekta promatranja, krucijalan primjer šireg fenomena: to je tit. 9,34, *De famos libellis* Teodozijeja kodeksa u kojemu su sabrane mnoge konstitucije koje se odnose na jednu vrstu *libelli famosi* - anonimne optužbe, koje izvučene iz kasnoklasičnog koncepta *iniuria* (točnije *iniuria extra corpus*, v. Paul. *Sent.* 5,4,1) sada poprimaju značenje samostalnog kaznenog djela kojim se štiti isključivo javni interes; detaljnije v. A. D. Manfredini, *Osservazioni sulla compilazione teodosiana (CTh. 1,1,5,6 e Nov. Theod. 1) in margine a CTh. 9,34 (de famos libellis)*, Atti dell'Accademia Romanistica Costantiniana, Perugia, 4/1981, posebice str. 412-28). Odras opisanog fenomena opaža se i u Justinijanovim Digestama u kojima kompilatori *iniuria contra bonos mores* (v. Paul. *Sent.* 5,4,13) smještaju u tit. 47,11 *de extraordinariis criminibus*, umjesto u prethodni tit. *de iniuriis et famos libellis*.

cano smještenih u Teodozijevu kodeksu primijenjen atehnički pojam *iniuria* (sukladan paulovskoj definiciji *generaliter dicitur iniuria omne, quod non iure fit*)¹¹⁹ kojim je obuhvaćena zaštita pojedinca od nedopuštenih ponašanja carskih službenika prilikom obavljanja njihovih dužnosti bilo na području fiskalne naplate bilo u provedbi sudskih aktivnosti odnosno ozakonjena potreba za sudskom (ne više političko-konstitucionalnom) zaštitom prava pojedinca u odnosu na državnu vlast.¹²⁰

Vratimo se sada na našu temu u užem smislu - određenju pravne prirode *iniuria* u postklasičnom razdoblju.

Naime, prema sažetom odlomku Justinijanovih *Institutiones*, pasivni subjekt bilo kojeg oblika obuhvaćenog pojmom *iniuria* mogao bi slobodno odabrati između *agere civiliter* - u kojem bi slučaju predmet osude bila novčana kazna visinu koje određuje sudac prema načelima pretorskog edikta odnosno razmjerno težini pretrpljene uvrede¹²¹ ili *agere criminaliter* - u kojem bi slučaju predmet osude bila *extraordinaria poena* koju u okviru svojih službenih ovlasti izriče odgovarajući carski službenik,¹²² pri čemu se naglašava da *viri illustres* i oni viši od njih¹²³ iznimno, a sukladno Zenonovoj konstituciji iz 478.

¹¹⁹ *Coll.* 2,5,1; glede sličnog određenja v. *supra*, bilj. 4.

¹²⁰ Primjerice v. *Cod. Theod.* 1,28,4; 11,7,19; 11,8,3. Posebice su znakovite konstitucije sabrane u tit. 11,30 Teodozijeve kodeksa (npr. 11,30,2; 11,30,58) u kojima se pruža zaštita apelantu pred mogućim represalijama izvršenim od suca protiv čije je odluke uložio priziv. Postoje, međutim, i konstitucije u kojima su atehničkim terminom *iniuria* kažnjivim označeni sramota izazvana podvrgavanju zatvoru (pogotovo preventivno-istražnom) te tjelesna mučenja nanesena tijekom sudskog postupka (*a corporalibus iniuriis* izričito isključena za dekurione) - radilo se, dakle, o uvredi koju je djelatnošću (nije *contra ius*) carskog službenika pretrpio pojedinac, v. *Cod. Theod.* 7,18,8; 8,1,11; 9,35,6; 11,39,10; 12,1,39; detaljnije v. Bassanelli Sommariva, *L'“iniuria”*, str. 661-4; glede dosega zaštite “prava čovjeka” (ali samo u odnosima među pojedincima) u Rimskom Carstvu usp. J. Gaudemet, *Des “Droits de l’Homme” ont-ils été reconnus dans l’Empire Romains?*, Labeo, 33/1987., str. 7-23.

¹²¹ U odlomku 4,4,7 Institucija kompilatori, poput Gaja (*Inst.* 3,223-224), navode da se visina kazne procjenjuje ovisno o stupnju časti i čestitosti života uvrijeđenog (*gradum dignitas vitaeque honestatem*), pri čemu naglašavaju da se stupanj časti uzima u obzir i kod uvreda nanesenih robovima, razlikujući roba-glumca od roba osrednje vrijednosti pa do roba najnižeg položaja ili konačno onog okovanog u lance (najčešće rob sklon bježanju).

¹²² Više detalja o toj kazni nudi Teofilova parafraza Justinijanovih *Institutiones* - ...*officium est iudicis quamlibet extraordinariam poenam reo irrogare, veluti relegationem aut bonorum partis publicationem* (cit. prema: Balzarini, *De iniuria extra ordinem statui*, str. 12, bilj. 3); usp. donekle različitu kaznu o kojoj svjedoči Hermogenijan u D. 47,10,45; v. *supra*.

¹²³ Iz *Notitia dignitatum omnium tam civilium quam militarium in partibus orientis et occidentis*, popisa carskih službenika i njima dodijeljenih časti (5. st.), proizlazi da su svi carski službenici bili raspoređeni u stupnjeve s odgovarajućim titulama popraćenim službenim znakovljem. Tako su viši činovnici bili podijeljeni u tri najviša stupnja: *illustres, spectabiles* i *clarissimi*. U skupinu *viri illustres* ulazili su najviši državni (upravno-sudski) plaćeni činovnici (kao što su prefekti pretorija te *praefectus urbi* Rima i Konstantinopola) te vrhovni dvorsko-vojnički službenici koji su ujedno sačinjavali carev konzistorij (kao što su *quaestor sacri palatii*,

g., uživaju mogućnost da svoju aktivnu, ali i pasivnu legitimaciju ostvaruju pomoću zastupnika (*procuratores*) umjesto osobno.¹²⁴

Premda taj odlomak Justinijanovih *Institutiones* korespondira s mnogobrojnim svjedočanstvima klasičnih pravnika sadržanim u njegovim Digestama u kojima se *iniuria* promatra uglavnom kao privatni delikt u funkciji njegove privatnopravne sankcije, uključujući i Ulpijanov odlomak o reskriptu kojim je car (najvjerojatnije Aleksandar Sever ili Karakala) dopustio *civiliter agere* čak i u slučaju *iniuria atrox* pod kojom je razumijevao injuriju uvredljiviju i težu od uobičajene,¹²⁵ smatramo da postoje jaki dokazi koji potvrđuju javnopravni karakter kaznenog djela injurije u postklasičnom rimskom pravu. U tom smislu govore ne samo Hermogenijanov odlomak - *de iniuria nunc extra ordinem ex causa et persona statui solet*¹²⁶ - već i odlomci Paulovih *Sententiae* te nekoliko Dioklecijanovih konstitucija.

Što se tiče Paulovih *Sententiae*, ponajprije ističemo odlomke (5,4,6-8) u kojima se iznosi pokušaj povijesno-dogmatske rekonstrukcije podrijetla i razvoja *actio iniuriarum*. Ako početnu tvrdnju o tripartitiji izvora tužbe povodom injurije - *lege, more, mixto iure*, pročitamo u poveznici sa sljedećim paragrafima u kojima se govori o *supplicio vindicatur* (§ 7) odnosno *poena vindicetur exilii aut metalli aut operis publici* (§ 8), koji nedvojbeno svjedoče o onovremenoj kognicijskoj sudbenoj praksi koja je sucu davala široku slobodu odlučivanja prilikom utvrđivanja sankcije javnopravnog odnosno kaznenog karaktera, nameće se potreba da se *mos* identificira s *mos iudiciorum* (ne s

tj. svojevrzni ministar pravosuđa, *magistri peditum* i *magistri equitum*, tj. vrhovni vojni zapovjednici i dr.); v. M. Horvat, *Rimska pravna poviest*, Zagreb, 1943., str. 159-62; Polay, *Iniuria*, str. 189-190.

¹²⁴ Premda sadržaj Zenonove konstitucije, sačuvan u *Cod. Iust.* 9,35,11, na prvi pogled negira postojanje zabrane *accusare per alios* (v. Paul. *Sent.* 5,4,12) te održava privatnopravnu, građansku *actio iniuriarum aestimatoria*, precizno čitanje njezina teksta - posebice početnih redaka, s tvrdnjom da *veteres iuris auctores connumerant* tužbu povodom *iniuria inter privata delicta*, iz kojih nedvojbeno proizlazi da se radi o klasifikaciji koja odiše klasicističkom reminiscencijom (tako E. Levy, *Weströmisches Vulgarrecht. Das Obligationenrecht*, Weimar, 1956., str. 326) - pokazuje da su neposredni razlog njezina sastavljanja bile dvojbe proceduralne naravi izazvane primjenom klasičnih pravnih tekstova (*iura*) u kojima se *iniuria* tretirala uglavnom kao privatni delikt sankcioniran privatnim sudskim postupkom koji se mogao provoditi preko *procuratores*, koje zastupnike sada car dopušta isključivo kao privilegiju određenim, najvišim društvenim kategorijama (stupnja *illustres*, uključujući ženu i djecu takvog carskog službenika) kao zamjenu za *mos iudiciorum* (najvjerojatnije *publicorum*). Stoga Balzarini (*De iniuria extra ordinem statui*, str. 33-5) smatra da prve i posljednje riječi konstitucije - uz nedoumice glede upotrebe priloga *forte /...criminaliter forte movetur.../* koji bi mogao značiti postojanje *iniuria-rum actio civiliter movere* - govore u prilog tezi da je *iniuria* u 5. st., na istoku Carstva, u svim svojim pojavnim oblicima predstavljala javno kazneno djelo, s izričitim procesnim privilegijima svojstvenim privatnopravnom postupanju.

¹²⁵ D. 47,10,7,6-7.

¹²⁶ D. 47,10,45; v. *supra*.

mores maiorum/consuetudo ili s *interpretatio* učenih pravnika), što sve govori protiv postojanja *actio iniuriarum* definirane kao *civilis* odnosno u prilog postojanja isključivo kaznenopravne represije povodom injurije.¹²⁷ Osim toga, tu je i Paulov odlomak (5,4,12) koji sadržava zabranu *accusare per alios* kao daljnji dokaz o nestanku privatne deliktne tužbe.¹²⁸ Naime, logički povezana s prethodnim paragrafom (§ 11) koji predviđa *extra ordinem* kažnjavanje, točnije progonstvo ili relegaciju na otok s gubitkom društvenog položaja, za onoga koji protiv druge osobe isključivo radi šikaniranja pokrene postupak zbog uvrede (*per calumniam iniuriae actionem instituit...*), zabrana *accusare per alios* odnosi se samo na optužbu kaznenopravnog karaktera koja se povodom injurije ne može podići putem zastupnika jer je nužno da optužitelj osobno preuzme kaznenopravnu odgovornost bilo za *crimen iniuriae* bilo za *crimen calumniae*.¹²⁹

Premda za razdoblje Dioklecijanove vladavine postoje dokazi o preživljavanju privatnopravne *actio iniuriarum aestimatoria*¹³⁰ temeljem koje se vodio

¹²⁷ Sukladno tome, Balzarini (*De iniuria extra ordinem statui*, str. 22-25; usp. Levy, *Weströmisches*, str. 327) smatra da paragraf 9 - *Iniuriarum civiliter damnatus eiusque aestimationem inferre iussus famosus efficitur*, posebice povezan s rasvjetljavajućom *interpretatio* sadržanom u *Breviarium* - *Qui pro iniuria mediocri aestimatae iniuriae damna subire compellitur, quamvis civiliter videatur addictus, tamen infamis efficitur*, treba shvatiti u smislu da se povodom injurije nije radilo o dva različita (građanskom i kaznenom) postupka, već da je bila riječ o jedinstvenom postupku koji se slijedom slobode dane kognicijskom sudbenom organu mogao završiti novčanom kaznom koja se već tada promatrala kao svojevrsna odšteta. A zajedničko korištenje pojmova *quamvis* i *tamen* u kontekstu zapriječene infamije, prema autorovu mišljenju (posredno potkrijepljenom shematskom obradom *iniuria* u *lex Romana Burgundionum* /V,1/ koja svjedoči o pravu suca da *pro qualitate personae* odredi *solutio* ili *vindicta*, od kojih je mjera ova druga bila obvezna u slučaju *iniuria gravis*) govore u smislu konačnog nestajanja privatne penalne tužbe povodom *iniuria*.

¹²⁸ Paul. *Sent.* 5,4,12: *Iniuriarum non nisi praesentes accusare possunt; crimen enim, quod vindictae aut calumniae iudicium expectat, per alios intendi non potest.*

¹²⁹ Osim navedenih odlomaka Paulovih *Sententiae*, podsjećamo i na druge (5,4,4-5; § 8; §§ 13-17; §§ 21-22; usp. *supra*) koji potpuno jasno pokazuju da bilo koji oblik *iniuria*, a ne samo slučajevi koji se takvima smatraju zbog njihove težine, predstavlja *crimen*. Glede objašnjenja "kriminalističkog" tona kojim je obojeno gotovo cjelokupno izlaganje *de iniuriis* u Paulovim *Sentencijsama* - potreba da se novija normativa, javnopravnog karaktera, točno i potpuno objasni praktičarima, posebice u provincijama, v. Bassanelli Sommariva, *L' "iniuria"*, str. 655-7.

¹³⁰ V. *Cod. Iust.* 9,35,5 (o jednogodišnjem zastarnom roku tužbe); 9,35,8 (o *iniuria atrox* nanesej tuđem robu); 9,35,9-10 (o uvredi tuđeg roba počinjenoj *infamandi gratia*). Što se tiče Dioklecijanova reskripta koji je sasvim suprotan Paulovoj zabrani *accusare per alios* - *Iniuriarum causa non publici iudicii, sed privati continet querellam* (*Cod. Iust.* 9,35,7 iz 290.g.), Balzarini (*De iniuria extra ordinem statui*, str. 30-2) drži da je *ratio* njegova sastavljanja počivao u potrebi pojašnjenja da su se i u slučajevima vođenja kaznenog postupka morala primjenjivati načela privatnopravnog postupanja, poglavito kada bi bila riječ o inicijativi (*querella*) za pokretanje postupka odnosno mogućnosti *accusare per alios*.

cognitio extra ordinem, iz nekoliko carevih reskripata - pročitanih u svjetlu citiranog svjedočanstva Hermogenijana koji je vjerojatno bio visok službenik na carevu dvoru - proizlazi da je javnopravna, kaznena represija povodom *iniuria* već početkom 3. st. bila dominantna, a to se posebice jasno ističe u slučaju kada se karakteristike *iniuria* identificiraju s *calumnia* glede koje se jedini oblik represije sastojao u provedbi postupka kaznenog tipa putem formalne *accusatio*.¹³¹

Promatramo li daljnju sudbinu zabrane *accusare per alios* kao jednog od dokaza o nestanku privatne deliktne *actio iniuriarum*, valja istaknuti da je ona direktno potvrđena dvjema kasnijim carskim konstitucijama - jednom careva Gracijana, Valentinijana i Teodozija kojom se 385. g. ne navode iznimke od tog općeg načela, te drugom cara Valentinijana III kojom se 452. g. načelna zabrana dodatno osnažuje upravo s obzirom na *iniuria atrox*.¹³² Osim toga, moglo bi se reći da njezinu indirektnu potvrdu predstavlja spomenuta Zenonova konstitucija koja, prihvaćena kako smo vidjeli i u Justinijanovim *Institutiones*, u tom smislu pravi ustupak glede pripadnika najviših društvenih slojeva kao optužitelja i/ili optuženika povodom *crimen iniuriae*. Stoga se postklasična ekstenzija koja zabranu *accusare per alios* tijekom 4., a najkasnije u 5. st. podiže na rang općeprihvaćenog kaznenopostupovnog načela pokazuje najevidentnijim znakom ne samo konačnog nestanka privatnopravne prirode *iniuria* te njezina definitivnog privlačenja u sferu *crimina* odnosno javnih kaznenih sudskih postupaka već nas *a fortiori* navodi na zaključak o nestaloj konkurenciji s privatnom *actio iniuriarum*.¹³³ Pridodamo li rečenom činjenicu da u izvorima nema podataka o bilo kakvom Justinijanovu zakonu koji bi restaurirao građanski postupak odnosno *actio iniuriarum aestimatoria* kao pravni lijek protiv injurije, jedino objašnjenje njezine zbunjujuće ekshumacije, koju su načinili kompilatori umećući *civiliter vel criminaliter agere* u *Institutiones* te dodajući prilog *forte* u tekst Zenonove konstitucije sadržane u *Codex*, pruža nam pretpostavka o klasicističkoj reminiscenciji nametnutoj

¹³¹ V. *Cod. Iust.* 9,35,7; 9,35,10; 7,16,31 (o presudi u slučaju *calumnia vel iniuria*); glede nepostojanja dovoljnih indicija o postojanju i mogućim rješenjima konkurencije *civiliter vel criminaliter agere* detaljnije v. M. Balzarini, *La represión de la iniuria en D. 47,10,45 y en algunos rescriptos de Diocleciano (contribución al estudio del derecho penal romano de la edad imperial)*, *Revista de la Facultad de Derecho de la Universidad Complutense de Madrid*, 59/1980., str. 43-7, 79 i dalje.

¹³² V. *Cod. Theod.* 9,1,15; *Nov. Val.* 35,1 (*Quam formam etiam circa episcoporum personam observari oportere censemus, ut, si in huiusce ordinis homines actionem pervasionis et atrocium iniuriarum dirigi necesse fuerit, per procuratorem sollemniter ordinatum apud iudicem publicum inter leges et iura confligant, iudicati exitu ad mandatores sine dubio reversuro.*)

¹³³ V. M. De Dominicis, *Di alcuni testi occidentali delle "Sententiae" riflettenti la prassi postclassica*, *Studi Arangio-Ruiz*, IV, Napoli, 1953, str. 525-6; Balzarini, *De iniuria extra ordinem statui*, str. 31-2.

obiljem odnosno pravno postupovnom te povijesnom raznolikošću tekstualnog materijala korištenog prilikom izrade Justinijanove kodifikacije.¹³⁴

Analizom relevantnih, prvenstveno pravnih, vrela dolazimo do općeg zaključka da je *iniuria* tijekom 13 stoljeća razvoja rimskog prava doživjela višestruke i slojevite promjene kako sadržaja tako i oblika te svrhe pravne zaštite. Ostavimo li po strani drevno atehničko značenje *iniuria* kao nepravde, protupravnosti odnosno bilo kakvog akta počinjenog *contra ius*, mogli bismo reći da je, s obzirom na decemvirsko pravnotehničko značenje lake tjelesne ozljede - u rasponu od obične pljuske do bilo koje druge ozljede rukom, štapom ili bičem bez izazivanja tjelesnih oštećenja - slobodnog Rimljanina (*si iniuriam alteri faxit viginti quinque poenae sunt*) doživjela znatne promjene najprije pretorskim (počevši od 2. st. pr. n. e.) inovativnim proširenjem na netjelesne - premda samo hotimične - povrede časti i ugleda (*convicium, adtemptata pudicitia, infamandi causa factam, iniuria quae servis fiunt* i dr.). Pritom, međutim, valja naglasiti da su sve do kraja republikanskog razdoblja i decemvirske nehajne tjelesne ozljede, kako spomenuta *iniuria* tako čak i *membrum ruptum* te *os fractum*, bile uključene u sferu primjene pretorske - *bonum et aequum concepta*, penalne te infamirajuće, aktivno i pasivno nenasljedive, a vjerojatno i nezastarive - *actio iniuriarum aestimatoria*, povjerenom sudovanju rekuperatorskog kolegija. Indirektan dokaz u prilog tome jest i višestruko značajna Sulina *lex Cornelia de iniuriis* (81. g. pr. n. e.) kojom su kažnjivim proglašena tri - *pulsare, verberare* i *domum vi introire* - oblika realne (čak i nenamjerne) injurije, a s druge strane gledano odškrinuta vrata specifičnom, ali ipak javnom kaznenom gonjenju injurije.

Daljnje promjene pravnotehničkog poimanja *iniuria*, koju bismo istodobno mogli označiti i prevladavanjem anomalije pretorske konceptualne različitosti protupravnih ponašanja utuživih istom *actio iniuriarum aestimatoria*, donosi kazuističko-interpretativna djelatnost klasičnih pravnika kojom se, počevši od Labea, *iniuria* poistovjećuje s *contumelia* te proširuje i na mnoge druge - tjelesne i netjelesne, direktne i indirektno - ali isključivo namjerno počinjene povrede osobnosti slobodnog čovjeka. Osim toga,

¹³⁴ Dublje opravdanje justinijanske mogućnosti *civiliter vel criminaliter agere* povodom injurije (shvaćene u najširem smislu bilo kakve povrede prava) Polay (*Iniuria*, str. 199, 202-3) pronalazi, s jedne strane, u namjeri da se suzbije postklasična hipertrofija javnog, kaznenopravnog postupanja u slučajevima injurije, a, s druge strane, u efikasnijem zadovoljenju interesa uvrijeđene osobe budući da kazneno gonjenje rezultira "samo" moralnom zadovoljstvom, a građanski postupak financijskom kompenzacijom.

klasični su pravници, već od Labea, injuriozne čine počeli kvalificirati teškima (*iniuria atrox*) zbog specifičnosti njihova izvršenja, točnije zbog mjesta ili vremena ili društvenog statusa povrijeđene osobe ili jednostavno zbog težine samog čina, da bi najkasnije od razdoblja dinastije Severa (početkom 3. st.) posvjedočili o javnoj, kaznenoj represiji koju su u okviru svojih dužnosti povodom takvih slučajeva prisvojili pojedini carski službenici putem *cognitio extra ordinem*.

Tako je u kasnoklasičnom razdoblju s obzirom na vrstu pravne zaštite rođen dualizam: s jedne je strane bilo široko polje tjelesnih i netjelesnih povreda osobnosti - prema našoj klasifikaciji razvrstano u pet skupina - prepuštenih privatnom, građanskopravnom djelovanju oštećenika putem *actio iniuriarum aestimatoria*, a s druge su strane specifični, otežani oblici i realne i verbalne injurije (*iniuria in corpus* i *iniuria extra corpus*) bili uvučeni u sferu javne represije kazneno-sudsko-postupovnog sustava *extra ordinem*. Kulminaciju tog evolutivnog procesa ocrta poznati, neupitno izvorni, Hermogenijanov fragment iz kojega se može zaključiti da su kvalificirani oblici injurije krajem 3. i početkom 4. st. bili predmetom isključivo ekstraordinarne kognicije s diskrecijskom mogućnošću izricanja pooštrenih i društveno diferenciranih kaznenih mjera - batinanja za pripadnike nižih društvenih slojeva (tzv. *humiliores*), a privremenim progonstvom ili zabranom imovinskog raspolaganja za pripadnike viših društvenih slojeva (tzv. *honestiores*).

Analiza postklasičnih pravnih vrela prije Justinijana pokazuje da se rasplinjulo pravnotehničko poimanje injurije fokusirano na zaštitu osobe, posebice njezine časti i digniteta, ali da je istodobno širokom primjenom atehničkog pojma *iniuria* uz nekoliko novokonfiguriranih kaznenih djela izvučenih iz starog koncepta (npr. *famosis libellis*) ostvarena potreba carskog zakonodavca da pružanjem zaštite pojedincu od nedopuštenih ponašanja carskih službenika zaštititi prvenstveno javni interes odnosno etičko-ideološke i druge postavke Carstva. U tom kontekstu smatramo da je najkasnije postdioklecijanska kognicijska sudbena praksa dokinula privatnu, građanskopravnu *actio iniuriarum aestimatoria* te represiju javnokaznenog tipa iznjedrila prevalentnim oblikom pravne zaštite protiv injurije. A činjenicu da su sastavljači Justinijanovih *Institutiones* uvrijeđenoj osobi ostavljali mogućnost izbora *vel criminaliter agere vel civiliter* i nadalje smatramo zbunjujućim izazovom. Ipak bismo, promatrajući cjelokupnu Justinijanovu kompilaciju s dogmatsko-sistematskog, ali i povijesnog motrišta te uzimajući u obzir činjenicu da u njoj nema traga Justinijanovu zakonu o restauraciji primjene *actio iniuriarum aestimatoria*, mogli pretpostaviti da se radilo o klasicističkoj reminiscenciji prouzročenoj obiljem, a posebice materijalnopravnom, postupovnom i povijesnom različitošću materijala korištenog prilikom izrade te velebne kodifikacije.

Summary

INIURIA IN ROMAN LAW

Through an analysis of relevant sources, this paper attempts to shed light on the development of understanding and legal protection of *iniuria* in the history of Roman law. In the first part, the paper establishes that in the Twelve Tables *iniuria* carried a dual meaning: a non-technical meaning of injustice or unlawfulness, but also a technical legal meaning of private delict inflicting minor physical injury on a free person, against which it was possible to bring a *legis action per iudicis arbitrive postulationem*. The second part of the paper deals with the long-lasting and complex process in which *praetors* in their *edicta*, beginning with the *edictum generale* and the *action iniuriarum aestimatoria* proclaimed through it, both limit *delict iniuria* to an intentional act, and extend it to non-physical injuries, stressing the specific content and far-reaching role of Sulla's *lex Cornelia de iniuriis*. The third part of the paper deals with traditional casuistics which shows that learned legal experts included within the meaning of *iniurira*, as a private delict, beginning with Labeo making *iniuria* analogous with *contumelia*, not only *decemviri* and edictal facts, but also other mutually very different violations of personality which may be processed through an existing action. On the other hand, these legal experts witnessed a new social phenomenon – from the Severan period, *iniuria atrox* was subjected to extra *ordinem* repression and was thus raised to the level of a public criminal offence. In the fourth part of the paper, the authors explain how post-Diocletian case law, in spite of the lack of interest shown in this matter by the emperor's legislation and despite the Justinian possibility of *vel criminaliter agere vel civiliter*, abolished the *iniuriarum aestimatoria* private legal action and made public law criminal repression the prevailing method for legal protection in the event of *iniuria*.